

MODERN DÜNYADA SİYASETİN EVİRİMİ:

SİYASAL SİSTEMLER VE TARİHSEL DÖNÜŞÜM

EDİTÖR:

PROF. DR.

HAKAN ALTINTAŞ

BİDGE Yayınları

**Modern Dünyada Siyasetin Evrimi: Siyasal Sistemler ve
Tarihsel Dönüşüm**

Editör: HAKAN ALTINTAŞ

ISBN: 978-625-8821-10-9

1. Baskı

Sayfa Düzeni: Gözde YÜCEL

Yayınlama Tarihi: 2026-06-25

BİDGE Yayınları

Bu eserin bütün hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının ve editörün yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Sertifika No: 71374

Yayın hakları © BİDGE Yayınları

www.bidgeyayinlari.com.tr - bidgeyayinlari@gmail.com

Krc Bilişim Ticaret ve Organizasyon Ltd. Şti.

Güzeltepe Mahallesi Abidin Daver Sokak Sefer Apartmanı No: 7/9 Çankaya /
Ankara

İÇİNDEKİLER

MÜSİAD VE MUHAFAZAKAR GİRİŞİMCİ SINIFIN KAMUSAL ALANDAKİ YÜKSELİŞİ	1
---	---

MUSTAFA ŞEREF KURAM

ABD'NİN 2015 TARİHLİ TİCARİ UZAY UÇUŞLARI REKABET YASASI'NIN UZAY KAYNAKLARININ KULLANIMINA ETKİSİ	19
--	----

MEHMET ERKAN KILLIOĞLU

MEMORY, PLACE AND IDENTITY: THE VENDÉE AS A REGION OF MEMORY	54
---	----

İREM ÖZGÖREN KINLI

THE TRANSFORMATION OF EUROSCEPTICISM IN POST-BREXIT EUROPE: THE CASES OF FRANCE AND GERMANY	73
---	----

ALİ SAYILGAN

BÖLÜM 1

MÜSİAD ve MUHAFAZAKAR GİRİŞİMCİ SINIFIN KAMUSAL ALANDAKİ YÜKSELİŞİ

MUSTAFA ŞEREF KURAM¹

Giriş

Türkiye’de din, ekonomi ve kamusal alan ilişkisi üzerine yürütülen tartışmaların önemli bir bölümü, 1980 sonrasında ortaya çıkan yeni muhafazakâr girişimci sınıfın yükselişi etrafında şekillenmiştir. İhracata dayalı büyüme modelinin benimsenmesi, Anadolu kentlerinde yeni sermaye birikim süreçlerinin ortaya çıkması ve siyasal alanda muhafazakâr aktörlerin görünürlüğünün artması, Türkiye’de devlet-toplum ilişkilerinin olduğu kadar ekonomik ve kültürel güç dengelerinin de yeniden biçimlenmesine yol açmıştır. Bu dönüşümün en dikkat çekici aktörlerinden biri 1990 yılında kurulan Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği’dir (MÜSİAD). Kuruluşundan itibaren yalnızca bir iş insanları örgütü olarak faaliyet göstermeyen MÜSİAD, aynı zamanda muhafazakâr toplumsal kesimlerin ekonomik, kültürel ve siyasal taleplerini görünür kılmaya çalışan önemli bir sivil toplum aktörü haline gelmiştir.

¹ Arş. Gör, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Orcid: 0000-0003-1848-5854

MÜSİAD'ın ortaya çıkışı, Türkiye'de İslam, modernleşme ve kapitalizm arasındaki ilişkilere dair literatürde geniş bir tartışma doğurmuştur. Bir grup araştırmacı MÜSİAD'ı Anadolu sermayesinin yükselişi, yeni orta sınıfların oluşumu ve ekonomik liberalleşme süreçleri bağlamında ele alırken, diğerleri derneğin muhafazakâr kimliği ile kamusal görünürlük stratejileri arasındaki ilişkiye odaklanmıştır. Özellikle Şerif Mardin'in(1973) merkez-çevre yaklaşımı, Nilüfer Göle'nin İslami görünürlük analizleri, Ali Yaşar Sarıbay'ın sivil toplum tartışmaları ile Ayşe Buğra (2002), Şennur Özdemir (2006) ve Dilek Yankaya (2013) gibi araştırmacıların çalışmaları, MÜSİAD'ın temsil ettiği toplumsal dönüşümün farklı boyutlarını anlamaya önemli katkılar sunmuştur. MÜSİAD'ın yükselişi, çoğu zaman yalnızca ekonomik bir başarı hikâyesi olarak değil, aynı zamanda muhafazakâr kesimlerin kamusal alandaki temsil mücadelelerinin bir parçası olarak değerlendirilmiştir.

Bu bağlamda MÜSİAD'ın önemi, yalnızca yeni bir sermaye grubunu temsil etmesinden kaynaklanmamaktadır. Dernek, Cumhuriyet dönemi boyunca kamusal alanın merkezinde yer alan seküler-modernleşmeci elitlerle, uzun süre çevrede konumlanan muhafazakâr toplumsal kesimler arasındaki güç ilişkilerinin dönüşümünde de önemli bir rol oynamıştır. Özellikle 1990'lı yıllarda MÜSİAD'ın söyleminde ekonomik talepler ile kültürel ve ahlaki talepler giderek iç içe geçmiş; girişimcilik, kalkınma, sivil toplum, demokrasi ve toplumsal adalet gibi kavramlar yeni bir muhafazakâr perspektiften yeniden yorumlanmıştır. Bu yönüyle MÜSİAD, ekonomik bir çıkar örgütü olmanın ötesinde, belirli bir toplumsal kesimin kamusal görünürlük ve meşruiyet arayışının taşıyıcısı olarak işlev görmüştür.

Bu bölümün temel iddiası, MÜSİAD'ın yükselişinin, 1980 sonrası Türkiye'de ekonomik liberalleşmenin yalnızca sermaye yapısını değil, muhafazakâr toplumsal kesimlerin kamusal temsil ve

meşruiyet arayışlarını da dönüştürdüğünü göstermesidir. Başka bir deyişle MÜSİAD, muhafazakâr girişimci sınıfın yalnızca ekonomik örgütlenmesini değil, aynı zamanda kamusal alanda tanınma ve meşruiyet kazanma sürecini de temsil etmektedir (Kuram, 2017). Bu çerçevede bölüm, MÜSİAD'ın kuruluş sürecini, temsil ettiği toplumsal tabanı ve kamusal alanda üstlendiği rolü incelemektedir. İlk olarak 1980 sonrası Türkiye'de yaşanan ekonomik ve toplumsal dönüşümün makro çerçevesi ele alınacak, ardından Anadolu sermayesinin yükselişi ve yeni muhafazakâr girişimci sınıfın oluşumu tartışılacak, daha sonra MÜSİAD'ın kuruluş süreci ve örgütsel özellikleri incelenecek, dernek TÜSİAD ile karşılaştırmalı biçimde ele alınacak, son olarak ise MÜSİAD'ın kamusal meşruiyet arayışı tartışılacaktır.

MÜSİAD'ın yükselişini yalnızca sermaye birikimi ya da ekonomik başarı üzerinden okumak, bu sürecin toplumsal ve kültürel boyutlarını görünmez kılma riski taşımaktadır. Benzer şekilde, onu yalnızca siyasal İslam'ın ekonomik uzantısı olarak değerlendirmek de derneğin temsil ettiği daha geniş dönüşüm dinamiklerini gözden kaçırmaktadır. Bu nedenle MÜSİAD'ın hikâyesi, ekonomik değişim ile toplumsal tanınma mücadelesinin kesiştiği bir bağlam içerisinde ele alınmalıdır. Türkiye'de muhafazakâr kesimlerin kamusal görünürlüğünün artması ve yeni elitlerin ortaya çıkışı, büyük ölçüde bu kesişim noktasında şekillenmiştir.

1980 Sonrası Türkiye'de Ekonomik ve Toplumsal Dönüşüm

MÜSİAD'ın ortaya çıkışını anlayabilmek için öncelikle 1980 sonrasında Türkiye'de yaşanan ekonomik, siyasal ve toplumsal dönüşümlere bakmak gerekir. Bu dönem yalnızca ekonomik politikaların değiştiği bir süreç değil, aynı zamanda devlet-toplum ilişkilerinin, sermaye birikim mekanizmalarının ve kamusal alanın yeniden yapılandığı bir tarihsel kesite işaret etmektedir. 24 Ocak

1980 kararlarıyla başlayan ve askeri müdahalenin ardından hız kazanan dönüşüm süreci, Türkiye ekonomisinin ithal ikameci kalkınma modelinden ihracata dayalı büyüme modeline yönelmesini beraberinde getirmiştir. Devletin ekonomideki doğrudan belirleyici rolünün azaltılması, piyasa mekanizmalarının güçlendirilmesi ve uluslararası ekonomiye entegrasyonun teşvik edilmesi, sonraki yıllarda toplumsal yapıyı da derinden etkileyecek yeni bir ekonomik düzenin temellerini oluşturmuştur (Kalaycıoğlu, 1998; Sarıbay, 1998).

Bu dönüşümün en önemli sonuçlarından biri sermaye yapısında meydana gelen değişimdir. Cumhuriyet dönemi boyunca ekonomik hayatın merkezinde yer alan büyük sermaye grupları, özellikle İstanbul merkezli sanayi ve finans çevreleri aracılığıyla ekonomik ve siyasal alan üzerinde belirgin bir etkiye sahip olmuşlardır (Buğra, 2011). Buna karşılık 1980 sonrasında ihracata dayalı büyüme stratejisi, Anadolu'nun farklı kentlerinde faaliyet gösteren küçük ve orta ölçekli işletmelere yeni fırsatlar sunmuştur. Devlet teşvikleri, ihracat olanaklarının genişlemesi, ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler ile küresel piyasalara erişimin kolaylaşması, Kayseri, Konya, Gaziantep, Denizli ve Çorum gibi kentlerde yeni girişimci grupların ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur (Başkan, 2010).

Ancak bu dönüşüm yalnızca yeni bir sermaye grubunun ekonomik yükselişiyle sınırlı değildir; aynı zamanda muhafazakâr toplumsal kesimlerin kamusal görünürlüğünü artırmış ve bu kesimlerin ekonomik kaynaklara, eğitim imkanlarına ve iletişim araçlarına erişimini genişletmiştir. Böylece uzun süre siyasal ve kültürel merkezin dışında kalan toplumsal gruplar, ekonomik güç kazanımlarını kamusal temsil talepleriyle birleştirmeye başlamışlardır. 1990'lı yıllara gelindiğinde bu durum yalnızca ekonomik alanda değil, medya, eğitim, sivil toplum ve siyaset alanlarında da yeni aktörlerin ortaya çıkmasını beraberinde

getirmiştir. MÜSİAD'ın kuruluşu tam da bu tarihsel bağlam içerisinde gerçekleşmiş; dernek, çevrede konumlanan muhafazakâr toplumsal kesimlerin merkeze doğru ilerleyişinin önemli göstergelerinden biri haline gelmiştir.

Anadolu Sermayesinin Yükselişi ve Yeni Muhafazakâr Girişimci Sınıf

1980 sonrası ekonomik dönüşümün en belirgin sonuçlarından biri, Cumhuriyet dönemi boyunca büyük ölçüde İstanbul merkezli büyük sermaye gruplarının hâkimiyetinde şekillenen ekonomik alanın, Anadolu kentlerinde yükselen küçük ve orta ölçekli girişimcilerin güç kazanmasıyla daha çoğulcu bir görünüm kazanmasıdır. Bu yeni girişimci kesim, ekonomik faaliyetleri bakımından piyasa mekanizmalarına uyum sağlayan, ihracata yönelen ve küresel rekabet koşullarında kendisine yer açmaya çalışan bir aktör tipini temsil etmiştir. Söz konusu girişimci kesim yalnızca ekonomik bakımdan değil, kültürel ve toplumsal özellikleri bakımından da Türkiye'nin geleneksel büyük sermaye çevrelerinden farklılaşmaktaydı (Buğra & Savaşkan, 2014). Bu aktörler çoğunlukla muhafazakâr toplumsal çevrelerden gelmekte, dini referansları gündelik hayatlarında daha görünür biçimde taşımakta ve zamanla ekonomik faaliyetlerini ahlaki değerlerle ilişkilendirmekteydiler.

Literatürde çoğu zaman “Anadolu sermayesi”, “Anadolu Kaplanları”, “yeşil sermaye” ya da “İslami burjuvazi” gibi kavramlarla anılan bu yeni girişimci kesim, Türkiye’de modernleşme, din ve kapitalizm ilişkisini yeniden düşünmeyi gerektirmiştir. Bununla birlikte hem gazetecilik dilinde hem de akademik literatürde dolaşıma giren bu kavramların her birinin farklı teorik ve siyasal konumlardan üretildiğini, kısmen normatif yükler taşıdığını ve betimledikleri kesimi homojen bir bütün gibi sunma eğiliminde olduğunu da gözden kaçırmamak gerekir. Söz konusu

aktörler, bir yandan serbest piyasa ekonomisinin sunduğu imkanlardan yararlanırken, diğer yandan ekonomik faaliyetlerini dini ve ahlaki referanslarla anlamlandırmaya çalışmışlardır. Bu durum, İslam ile kapitalizm arasındaki ilişkinin yalnızca karşıtlık ya da uyum ikiliği üzerinden ele alınamayacağını göstermektedir. Daha doğru bir ifadeyle, 1980 sonrası Türkiye’de muhafazakâr girişimci sınıf, piyasa ekonomisine dahil olurken kendi kültürel ve ahlaki dünyasını da bu sürece taşımış; böylece ekonomik alandaki yükseliş, aynı zamanda kamusal görünürlük ve toplumsal tanınma arayışıyla birleşmiştir (Kuram, 2017).

Ayşe Buğra’nın (2011) işaret ettiği üzere Türkiye’de iş dünyasının devletle ilişkisi, yalnızca serbest piyasa mekanizmaları üzerinden açıklanabilecek basit bir alan değildir. Devlet, sermaye gruplarının oluşumunda ve güçlenmesinde tarihsel olarak merkezi bir rol oynamıştır. Bu nedenle 1980 sonrası dönemde yeni girişimci grupların yükselişi, devletin ekonomiden bütünüyle çekilmesiyle değil, devlet-sermaye ilişkilerinin yeni biçimler kazanmasıyla birlikte değerlendirilmelidir. Nitekim Buğra ve Savaşkan (2014), 1980 sonrası dönemde devletin ekonomiye müdahalesinin sona ermediğini, biçim değiştirerek sermayenin el değiştirmesi yönünde sürdüğünü ve kamu kaynaklarının bu süreçte belirleyici bir rol oynadığını ileri sürmektedir. Bu bakımdan Anadolu sermayesinin gelişimi, bir yandan piyasa ekonomisinin genişlemesiyle, diğer yandan siyasal iktidar, yerel ağlar, dini cemaatler ve sivil toplum örgütleriyle kurulan ilişkilerle bağlantılıdır.

Bu yeni girişimci sınıfın yükselişi, Türkiye’de merkez-çevre ilişkilerinin ekonomik düzlemde yeniden tartışılmasına da yol açmıştır. Şerif Mardin’in (1973) merkez-çevre yaklaşımı, Türkiye modernleşmesinde seküler-bürokratik merkezin çevrede konumlanan toplumsal kesimlerle kurduğu gerilimli ilişkiyi anlamak açısından hâlâ önemli bir çerçeve sunmaktadır. Bu çerçevede Anadolu sermayesi, yalnızca ekonomik bakımdan yükselen yeni bir

sınıf olarak değil, aynı zamanda Cumhuriyet modernleşmesinin merkezinde yeterince temsil edilmediğini düşünen muhafazakâr toplumsal çevrelerin kamusal alana çıkışının ekonomik taşıyıcısı olarak da görülebilir. Ekonomik güçlenme, bu kesimlere yalnızca piyasada değil, kamusal alanda da daha görünür olma imkânı sağlamıştır.

Bu noktada dinin rolü ayrıca önemlidir. Yeni muhafazakâr girişimci sınıf açısından din, yalnızca bireysel inanç alanına ait bir unsur değil, aynı zamanda güven ilişkileri, dayanışma ağları, iş bağlantıları ve toplumsal itibar üretimi açısından da işlevsel bir kaynak olmuştur. Dini ortaklıklar, hem ekonomik ilişkilerin kurulmasında güven zemini yaratmış hem de yeni girişimci kesimlerin kendilerini seküler büyük sermaye karşısında ahlaki bakımdan daha meşru bir konuma yerleştirmelerine yardımcı olmuştur (Yankaya, 2009, 2013). Şennur Özdemir’in (2006) vurguladığı gibi, MÜSİAD çevresindeki iş insanları geleneksel ile modern arasında sıkışan, geleneksel inanç ve pratikleri sorgulayan, fakat bunu bir kopuş olarak değil eski ile yeni arasında bir “denge ve orta yol” arayışı olarak yaşayan aktörlerdir. Bu nedenle MÜSİAD çevresinde şekillenen muhafazakâr girişimcilik söylemi, yalnızca kâr, rekabet ve büyüme gibi ekonomik kavramlar etrafında değil; helal kazanç, emek, üretkenlik, dayanışma, ahlak ve toplumsal sorumluluk gibi değerler etrafında da kurulmuştur.

Bununla birlikte, Anadolu sermayesinin yükselişini romantize etmemek gerekir. Bu kesimin kendisini “mağdur”, “dışlanmış” ya da “çevreden gelen” bir aktör olarak tanımlaması, onun ekonomik ve siyasal güç ilişkilerinden bağımsız olduğu anlamına gelmez. Aksine, yeni muhafazakâr girişimci sınıf da zaman içinde kendi iktidar ağlarını, temsil mekanizmalarını ve meşruiyet söylemlerini üretmiştir. Özellikle 2000’li yıllardan itibaren MÜSİAD ile siyasal iktidar arasında kurulan yakın ilişki, bu kesimin artık yalnızca çevreden merkeze yönelen bir aktör olmadığını, aynı

zamanda yeni bir iktidar bloğunun parçası haline geldiğini göstermektedir. Dolayısıyla bu süreci yalnızca merkeze karşı çevrenin yükselişi olarak okumak eksik kalır. Daha yerinde olan, Anadolu sermayesinin yükselişini hem dışlanma ve tanınma arayışı hem de yeni bir elit oluşumu süreci olarak birlikte değerlendirmektir. MÜSİAD, tam da bu ikili karakterin kurumsal düzeyde en görünür örneklerinden biridir.

MÜSİAD'ın Kuruluşu ve Örgütsel Yapısı

Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği, 1990 yılında İstanbul'da, yaş ortalaması o dönemde otuz üçün altında olan beş iş insanı tarafından kurulmuştur. Derneğin kuruluşu, Türkiye'de muhafazakâr girişimci kesimlerin kendi ekonomik ve toplumsal çıkarlarını daha görünür biçimde temsil etme ihtiyacının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. MÜSİAD, kısa sürede yalnızca üyelerinin ekonomik çıkarlarını savunan bir işveren örgütü olmanın ötesine geçmiş; muhafazakâr iş insanlarının kendilerini kamusal alanda ifade ettikleri, ortak bir kimlik geliştirdikleri ve toplumsal meşruiyet aradıkları önemli bir sivil toplum platformuna dönüşmüştür.

MÜSİAD'ın kuruluş yıllarında dikkat çeken unsurlardan biri, derneğin temsil iddiasının genişliğidir. Dernek, kendisini yalnızca belirli bir sektörün ya da ekonomik çıkar grubunun sözcüsü olarak değil, Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal kalkınmasına katkı sunmayı hedefleyen ahlaki ve milli bir girişimci hareket olarak sunmuştur. Bu temsil iddiası, MÜSİAD'ın yayınlarında, raporlarında ve kamuoyuna yaptığı açıklamalarda açık biçimde görülmektedir. MÜSİAD, bir yandan küçük ve orta ölçekli işletmelerin sorunlarını dile getirmiş, diğer yandan Türkiye'de ekonomik kalkınmanın ahlaki ve kültürel değerlerle uyumlu biçimde gerçekleşmesi gerektiğini savunmuştur.

Derneğin kısa sürede büyümesi, bu temsil iddiasının belirli bir toplumsal karşılık bulduğunu göstermektedir. 1990'da küçük bir

kurucu kadroyla ortaya çıkan MÜSİAD, üye sayısını 1993’te 800’e, 1995’te ise 1.780’e çıkarmıştır. 1995 itibarıyla derneğe üye işletmelerin 789’u 1990 sonrasında kurulmuş işletmelerdi; bu rakam, derneğin tabanını büyük ölçüde yeni kurulan girişimlerin oluşturduğunu ortaya koymaktadır (Buğra, 1998). Bu erken büyüme eğilimi, sonraki yıllarda kurumsal bir genişlemeye dönüşmüştür; MÜSİAD bugün 12.500’ü aşan üyesiyle 60.000’den fazla işletmeyi temsil eden, yurt dışında 80’i aşkın ülkede örgütlenmiş bir kuruluş haline gelmiştir. Bu hızlı büyüme, 1990’lı yıllarda muhafazakâr iş çevrelerinin ekonomik örgütlenme ihtiyacının ne kadar güçlü olduğunu göstermektedir. Bu süreçte MÜSİAD, yalnızca İstanbul merkezli bir örgütlenme olarak kalmamış, Anadolu’daki girişimci kesimlerle de güçlü bağlar kurmaya çalışmıştır. Böylece dernek, hem büyük kentlerdeki muhafazakâr iş çevrelerini hem de Anadolu kentlerinde yükselen yeni sermaye gruplarını bir araya getiren bir ağ işlevi görmüştür.

MÜSİAD’ın örgütsel yapısını anlamak için onun yayın faaliyetlerine de dikkat etmek gerekir. Dernek, kuruluşundan itibaren raporlar, bültenler ve özellikle Çerçeve dergisi aracılığıyla kamusal tartışmalara müdahil olmuştur. Bu yayınlar, MÜSİAD’ın yalnızca ekonomik taleplerini değil, aynı zamanda Türkiye’nin siyasal, toplumsal ve kültürel meselelerine ilişkin görüşlerini de ortaya koyduğu mecralar olmuştur. Bu yönüyle MÜSİAD, klasik anlamda bir meslek örgütü ya da çıkar grubu olmanın ötesinde, belirli bir dünya görüşünü kamusal alanda dolaşıma sokan bir söylem üreticisi olarak da işlev görmüştür (Kuram, 2017).

Burada dikkat edilmesi gereken bir nokta vardır: MÜSİAD her ne kadar 1990’lar boyunca sıklıkla “Müslüman iş adamlarının derneği” olarak anılmış olsa da, kuruluşunu izleyen ilk yıllarda derneğin söyleminde dini referanslar henüz sonraki dönemlerdeki kadar belirleyici bir ağırlık taşımıyordu. Bu erken dönemde MÜSİAD, seküler aktörlerle kurduğu ilişkilerde seküler bir dil

benimsemekte; çok kültürlülük, demokrasi ve dini kimliklerin kamusal alandan dışlanmasına karşı eşit vatandaşlık temalarına başvurmaktaydı. Ekonomik kalkınma ile ahlaki ve dini değerler arasında kurulan güçlü bağ, derneğin söyleminde daha çok 1990'lı yılların ortalarından itibaren belirginleşmiştir. Dolayısıyla MÜSİAD'ın söylemini baştan sona dini referanslarla yüklü ve değişmez bir bütün olarak tasvir etmek, derneğin söyleminin tarihsel olarak dönüşen niteliğini gözden kaçırma riski taşır.

Bu çekinceyle birlikte, MÜSİAD'ın olgunlaşan söyleminde ekonomik kalkınma ile ahlaki değerler arasında giderek güçlenen bir bağ kurulduğu söylenebilir. Dernek, ekonomik faaliyeti yalnızca bireysel kazanç ya da piyasa başarısı olarak değil, toplumsal sorumluluk ve milli kalkınma bağlamında anlamlandırmıştır. Bu nedenle MÜSİAD'ın girişimci figürü, salt kâr maksimizasyonu peşinde koşan liberal bireyden farklıdır. Bu figür, çalışkan, üretken, ahlaklı, topluma karşı sorumlu ve milli-manevi değerlere bağlı bir iş insanı olarak tasvir edilir. Böylece MÜSİAD, ekonomik aktörün kimliğini yalnızca piyasa içindeki konumuyla değil, toplumsal ve ahlaki aidiyetleriyle birlikte tanımlamıştır. Bu nedenle MÜSİAD'ın kuruluşu, yalnızca yeni bir işveren örgütünün ortaya çıkışı değil, aynı zamanda yeni bir muhafazakâr kamusal aktör tipinin kurumsallaşması anlamına gelmektedir.

TÜSİAD ve MÜSİAD: İki Sermaye Grubu, İki Kamusal Tasavvuru

MÜSİAD'ın Türkiye'deki konumunu anlayanın en verimli yollarından biri, onu TÜSİAD ile karşılaştırmalı biçimde ele almaktır. 1971 yılında kurulan TÜSİAD, uzun süre Türkiye'de büyük sermayenin, özellikle İstanbul merkezli sanayi ve finans çevrelerinin en önemli temsilcilerinden biri olmuştur. TÜSİAD'ın temsil ettiği sermaye grupları, Cumhuriyet modernleşmesinin seküler, Batıcı ve büyük ölçekli kalkınma anlayışıyla daha uyumlu

bir konuma sahipti. Buna karşılık MÜSİAD, 1990'lardan itibaren yükselen küçük ve orta ölçekli, muhafazakâr ve Anadolu bağlantılı girişimci kesimlerin temsil iddiasıyla ortaya çıkmıştır. Bu nedenle TÜSİAD-MÜSİAD karşıtlığı, yalnızca iki iş dünyası örgütü arasındaki ekonomik rekabet olarak görülemez; aynı zamanda Türkiye'de farklı modernleşme, kalkınma ve kamusal tasavvurlarının karşılaşması olarak da okunabilir. Elbette bu ayrım iki örgütün iç çeşitliliğini bütünüyle tüketmez; ancak 1990'lı yılların kamusal tartışmalarında iki derneğin temsil ettiği sembolik konumları anlamak açısından açıklayıcıdır.

TÜSİAD'ın temsil ettiği çizgi, büyük ölçüde Batı merkezli kalkınma, kurumsal rasyonalite, seküler kamusal dil ve büyük sermaye birikimiyle ilişkilendirilmiştir. MÜSİAD ise buna karşılık milli, ahlaki ve kültürel değerleri kalkınma söyleminin merkezine yerleştiren alternatif bir ekonomik ve toplumsal tahayyül geliştirmeye çalışmıştır. Bu alternatif tahayyül, salt Batı karşıtlığından ibaret değildir. Daha çok, Batı'nın teknik ve ekonomik gelişmişliğini kabul eden, fakat bu gelişmişliğin kültürel ve ahlaki değerlerden kopmadan da mümkün olabileceğini savunan bir yaklaşım üzerine kuruludur. MÜSİAD söyleminde Japon modernleşmesine yapılan atıflar bu açıdan anlamlıdır: teknik ilerleme ve ekonomik başarı, Batılılaşma ile özdeş görülmemekte; geleneksel ve milli değerlerden vazgeçmeden gerçekleştirildiği öne sürülen bir kalkınma modeli örnek alınmaktadır (Yankaya, 2013).

Bu karşıtlık, merkez-çevre ilişkilerinin ekonomik alandaki karşılığı olarak da okunabilir. TÜSİAD, uzun süre devletle yakın ilişkiler içinde gelişmiş büyük sermayeyi ve seküler merkezin ekonomik aktörlerini temsil ederken; MÜSİAD, kendisini çevreden gelen, dışlanmış, fakat üretken ve ahlaki bakımdan daha sahici bir girişimci kesimin temsilcisi olarak konumlandırmıştır. Bu söylemde büyük sermaye, çoğu zaman devlet imkânlarından yararlanan, kamu kaynaklarıyla büyüyen ve toplumun değerlerinden uzaklaşmış bir

elit grup olarak eleştirilmiştir. Buna karşılık Anadolu girişimcisi; risk alan, çalışan, üreten, toplumla daha yakın bağlar kuran ve milli-manevi değerlere bağlı bir aktör olarak sunulmuştur.

Ancak bu karşıtlığı basit bir “eski sermaye-yeni sermaye” ayrımı olarak görmek yanıltıcı olur. MÜSİAD’ın TÜSİAD karşısındaki konumu, yalnızca ekonomik kaynakların paylaşımına dair bir mücadele değil, aynı zamanda sembolik bir mücadeledir. Bu sembolik mücadelede MÜSİAD, ekonomik başarıyı ahlaki üstünlük, toplumsal yakınlık ve milli temsil iddiasıyla birleştirmiştir. Böylece kendi üyelerini yalnızca piyasanın yeni aktörleri olarak değil, Türkiye’nin gerçek toplumsal enerjisini temsil eden bir girişimci kuşak olarak sunmuştur. Bu söylem, MÜSİAD’ın kamusal meşruiyet arayışının temel unsurlarından biridir.

Yankaya’nın (Yankaya, 2013) belirttiği gibi, TÜSİAD ile MÜSİAD arasındaki rekabet ekonomik alanla sınırlı değildir; ahlaki, kültürel ve siyasal alanlarda da sürmektedir. Bu nedenle iki örgüt arasındaki ayrım, farklı iş insanı profillerinin ötesinde, farklı kamusal alan tahayyüllerine işaret eder. TÜSİAD’ın kamusal dili daha seküler, kurumsal ve Batıcı-modernleşmeci bir çerçeveye yaslanırken; MÜSİAD’ın kamusal dili ise özellikle 1990’ların ortalarından itibaren daha belirgin biçimde muhafazakâr, milli ve ahlaki referanslarla yüklü hale gelmiştir. MÜSİAD, bu dil aracılığıyla hem üyeleri arasında aidiyet duygusu üretmiş hem de kamusal alanda kendi temsil iddiasını güçlendirmiştir.

Bu noktada MÜSİAD’ın dini referansları kullanma biçimi önemlidir. Din, MÜSİAD açısından yalnızca kültürel bir kimlik göstergesi değil, aynı zamanda iş dünyasında güven, dayanışma ve ilişki ağları kuran bir sosyal sermaye kaynağıdır. Dini ortaklıklar, üyeler arasında ekonomik iş birliğini kolaylaştırırken, aynı zamanda bu iş birliğine ahlaki bir anlam da kazandırmıştır. Fakat dinin bu işlevi, MÜSİAD’ın bütünüyle piyasa karşıtı ya da kapitalizm dışı bir ekonomik model önerdiği anlamına gelmez. Aksine, MÜSİAD çoğu

zaman piyasa ekonomisini savunmuş ancak bu piyasa ekonomisinin ahlaki değerlerle dengelenmesi gerektiğini ileri sürmüştür.

Sonuç olarak TÜSİAD-MÜSİAD karşılaştırması, Türkiye’de sermaye grupları arasındaki rekabetin yalnızca ekonomik çıkarlarla açıklanamayacağını göstermektedir. Bu rekabet, aynı zamanda farklı toplumsal kesimlerin kamusal alanda temsil edilme biçimleri, modernleşme anlayışları ve ahlaki meşruiyet iddialarıyla ilgilidir. MÜSİAD’ın yükselişi, muhafazakâr girişimci kesimlerin yalnızca ekonomik olarak güçlenmesini değil, aynı zamanda kendi kamusal dilini, kendi temsil mekanizmalarını ve kendi meşruiyet anlatısını üretmesini mümkün kılmıştır.

MÜSİAD’ın Kamusal Meşruiyet Arayışı

MÜSİAD’ın 1990’lı yıllardaki yükselişi, yalnızca yeni muhafazakâr girişimci kesimlerin ekonomik örgütlenmesi olarak değil, aynı zamanda bu kesimlerin kamusal alanda meşruiyet kazanma çabası olarak da değerlendirilmelidir. Dernek, kuruluşundan itibaren kendisini dar anlamda bir çıkar örgütü olarak sunmaktan kaçınmış; bunun yerine Türkiye’nin ekonomik kalkınmasına, demokratikleşmesine ve toplumsal barışına katkı sunan bir sivil toplum aktörü olarak konumlandırmaya çalışmıştır. Bu yönüyle MÜSİAD’ın söylemi, ekonomik çıkarların savunusu ile kamusal tanınma talebini aynı çerçeve içinde birleştirmiştir.

Kamusal meşruiyet arayışının ilk boyutu, MÜSİAD’ın kendisini “temsil edilmeyen” bir toplumsal kesimin sesi olarak sunmasıdır. Dernek, kuruluş yıllarında yalnızca iş insanlarının mesleki sorunlarını dile getirmemiş, aynı zamanda Türkiye’de muhafazakâr ve dindar toplumsal kesimlerin kamusal alanda yeterince temsil edilmediği iddiasını da gündeme taşımıştır. Bu iddia, MÜSİAD’ın söyleminde sivil toplum, demokrasi, çok kültürlülük, eşit vatandaşlık ve katılım gibi kavramlar aracılığıyla ifade edilmiştir (Çiftçi, 1994). Bu nedenle derneğin erken dönem

kamusal dili, doğrudan dini bir meydan okumadan ziyade, seküler kamusal alanda meşru kabul edilebilecek demokratik kavramlar üzerinden kurulmuştur (Kuram, 2017).

Bu çerçevede MÜSİAD, kamusal alana katılımını yalnızca ekonomik taleplerle sınırlamamış; Türkiye’de devletin, sivil toplumun ve piyasanın nasıl örgütlenmesi gerektiğine dair daha geniş bir görüş geliştirmiştir. Derneğin erken dönem yayınlarında devletin toplum ve piyasa üzerindeki belirleyici rolünün sınırlandırılması, sivil toplumun güçlendirilmesi ve farklı toplumsal kesimlerin karar alma süreçlerine katılması gerektiği sıkça vurgulanmıştır. Örneğin Çerçeve dergisinde devletin her alana egemen yapısı eleştirilirken, “devlete düşen milletin önünü açmaktır” ifadesiyle daha sınırlı bir devlet tasavvuru savunulmuştur (Çakır, 1993). Bu söylem, bir yandan liberal ekonomik ilkelerle uyumlu bir devlet eleştirisi içerirken, diğer yandan muhafazakâr kesimlerin kamusal alandaki görünürlüğünü artırmaya dönük bir tanınma talebini de içinde barındırmıştır.

Aynı söylem, sınırlı devlet anlayışını tarihsel ve kültürel bir zemine de yaslamıştır. MÜSİAD’ın yayınlarında Osmanlı düzeni, sivil toplumun güçlü olduğu bir model olarak idealleştirilmiş; bu düzende devletin denetleyici rolüyle yetindiği, ekonomik ve sosyal hayatın ise hür teşebbüs ve meslek örgütlerinin elinde olduğu ileri sürülmüştür. Böylece dernek, sınırlı devlet ve güçlü sivil toplum talebini hem liberal ekonomik bir dille hem de yerli-tarihsel bir referansla birlikte temellendirmiştir. Bu çifte temellendirme, MÜSİAD’ın kamusal dilinin ekonomik liberalizm ile muhafazakâr-milli kültürel kodları nasıl bir arada işlettiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

MÜSİAD’ın kamusal dili böylece iki yönlü bir işleve sahip olmuştur. İlk olarak dernek, muhafazakâr girişimci kesimlerin ekonomik taleplerini kamusal alanda kabul edilebilir bir dile aktarmaya çalışmıştır. Bu dil, dini kimliğin açık savunusundan çok,

demokrasi, çoğulculuk, sivil toplum, kalkınma ve adalet gibi kavramlara yaslanmıştır. İkinci olarak, bu söylem dernek üyeleri arasında ortak bir kimlik ve aidiyet duygusu üretmiştir. MÜSİAD, üyelerini yalnızca ekonomik çıkarları ortak olan iş insanları olarak değil, Türkiye'nin kalkınmasına ahlaki ve toplumsal sorumluluk bilinciyle katkı sunacak yeni bir girişimci kuşak olarak tasvir etmiştir. Böylece kamusal meşruiyet arayışı ile grup içi kimlik inşası birbirini tamamlayan iki süreç haline gelmiştir.

Bu meşruiyet arayışı, aynı zamanda seküler-modernleşmeci elitlerin temsil ettiği kamusal alan anlayışına yönelik bir eleştiri içerir. Dernek, Cumhuriyet modernleşmesinin ekonomik ve kültürel merkezinde yer alan aktörlerin toplumun bütününi temsil etmediğini, özellikle muhafazakâr kesimlerin değerlerini ve deneyimlerini kamusal alanda görünmez kıldığını savunmuştur. Bu eleştiri, MÜSİAD'ın kendisini çevreden gelen fakat toplumsal bakımdan daha sahici bir aktör olarak sunmasına imkân sağlamıştır. Sonuç olarak MÜSİAD, 1990'lı yıllarda muhafazakâr girişimci kesimlerin kamusal alana katılımında önemli bir aracı kurum olarak işlev görmüş; ekonomik talepleri ahlaki, kültürel ve demokratik kavramlarla ilişkilendirerek kendisini kamusal tartışmanın meşru bir öznesi haline getirmeye çalışmıştır.

Sonuç

Bu bölümde MÜSİAD'ın ortaya çıkışı, 1980 sonrası Türkiye'de yaşanan ekonomik, toplumsal ve siyasal dönüşümler bağlamında ele alınmıştır. İhracata dayalı büyüme modeline geçiş, piyasa mekanizmalarının güçlenmesi, Anadolu kentlerinde yeni sermaye birikim süreçlerinin ortaya çıkması ve muhafazakâr toplumsal kesimlerin kamusal görünürlüğünün artması, MÜSİAD'ın kuruluşunu mümkün kılan temel tarihsel koşulları oluşturmuştur. MÜSİAD'ın temsil ettiği muhafazakâr girişimci kesim, serbest piyasa ekonomisine uyum sağlarken ekonomik faaliyetini dini,

ahlaki ve milli değerlerle ilişkilendirmiş; böylece İşlam ile kapitalizm arasındaki ilişkinin basit bir karşıtlık ya da uyum ilişkisi olarak ele alınamayacağını göstermiştir. Bu örnekte piyasa reddedilmemiş, ahlak, dayanışma, helal kazanç ve toplumsal sorumluluk gibi kavramlar aracılığıyla yeniden anlamlandırılmıştır.

Bununla birlikte, MÜSİAD'ın yükselişini romantize etmemek gerekir. Derneğin kuruluş yıllarında dile getirdiği dışlanma ve kamusal tanınma talepleri gerçek bir toplumsal karşılığa sahip olsa da, bu süreç zamanla yeni bir elit oluşumunu da beraberinde getirmiştir. Özellikle 2000'li yıllardan itibaren MÜSİAD ile siyasal iktidar arasında kurulan yakın ilişki, muhafazakâr girişimci kesimlerin artık yalnızca çevrede konumlanan aktörler olmadığını göstermektedir. Bu nedenle MÜSİAD'ın hikâyesi, hem çevrenin merkeze doğru yükselişi hem de yeni bir merkezin oluşumu olarak okunmalıdır.

Sonuç olarak MÜSİAD rneği, Türkiye'de muhafazakâr sermayenin yükselişinin yalnızca ekonomik bir güç değişimi değil, kamusal alanın temsil rejiminde yaşanan bir dönüşüm olduğunu göstermektedir. Dernek, muhafazakâr girişimci kesimlerin ekonomik çıkarlarını temsil etmenin ötesinde, bu kesimlerin kamusal alanda görünürlük, tanınma ve meşruiyet kazanma sürecinde de etkili olmuştur. Bu yönüyle MÜSİAD, Türkiye modernleşmesinin din, piyasa ve kamusal alan ekseninde geçirdiği dönüşümü izlemek için elverişli bir vaka olmaya devam etmektedir.

Kaynakça

Başkan, F. (2010). The rising Islamic business elite and democratization in Turkey. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 12(4), 399-416.
<https://doi.org/10.1080/19448953.2010.531207>

Buğra, A. (2002). Labour, Capital, and Religion: Harmony and Conflict among the Constituency of Political Islam in Turkey.
<https://doi.org/10.1080/714004454>

Buğra, A. (1998). Class, Culture, and State: An Analysis of Interest Representation by Two Turkish Business Associations. *International Journal of Middle East Studies*, 30(4), 521-539.
<http://www.jstor.org/stable/164339>

Buğra, A. (2011). *Devlet ve İşadamları* (F. Adıman, Trans.). İletişim.

Buğra, A., & Savaşkan, O. (2014). *New Capitalism in Turkey: The Relationship between Politics, Religion and Business*. Edward Elgar Publishing. <https://doi.org/10.4337/9781783473137>

Çakır, H. (1993, Nisan). Devlet Kendi Meşru Sınırlarına Çekilmelidir. *Çerçeve Dergisi*, 4.

Çiftçi, İ. (1994, Mayıs-Haziran). Bütün kesimler genel kurulda buluştu iktidar hariç buluştu. *Çerçeve Dergisi*, 9.

Kalaycıoğlu, E. (1998). Sivil Toplum ve Neopatrimonyal Siyaset. In A. Y. S. E. Fuat Keyman (Ed.), *Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam*. Vadi.

Kuram, M. Ş. (2017). *L'espace public et MÜSİAD* [Master, L'Université Galatasaray]. İstanbul.

Mardin, S. (1973). Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics? *Daedalus*, 102(1), 169-190.
<http://www.jstor.org/stable/20024114>

Özdemir, Ş. (2006). *MÜSİAD: Anadolu Sermayesinin Dönüşümü ve Türk Modernleşmesinin Derinleşmesi*. Vadi.

Sarıbay, A. Y. (1998). Türkiye’de Demokrasi ve Sivil Toplum. In A. Y. S. E. Fuat Keyman (Ed.), *Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam*. Vadi.

Yankaya, D. (2009). The Europeanization of MÜSİAD: Political opportunism, Economic Europeanization, Islamic Euroscepticism. <https://doi.org/10.4000/ejts.3696>

Yankaya, D. (2013). *La Nouvelle Bourgeoise Islamique: Le modele turc*. Puf.

BÖLÜM 2

ABD’NİN 2015 TARİHLİ TİCARİ UZAY UÇUŞLARI REKABET YASASI’NIN UZAY KAYNAKLARININ KULLANIMINA ETKİSİ

MEHMET ERKAN KILLIOĞLU¹

Giriş

2015 yılının sonbaharında, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Kongresi, ABD Ticari Uzay Uçuşları Rekabet Yasası’nı “U.S. Commercial Space Launch Competitiveness Act (CSLCA), H. R. 2262” kabul etmiş ve yürürlüğe girmesini sağlamıştır. Yasanın, Uzay Kaynakları’nın Keşfi ve Kullanımı başlıklı 4. Bölümü temelde gök cisimlerinden çıkarılan kaynaklardaki ticari mülkiyet haklarını tanımıştır. 2015 tarihli Uzay Yasası, ticari uzay sektörü tarafından oldukça olumlu karşılanmıştır. Ancak aynı şeyi bilim dünyası için söyleyemeyiz; uzay, uzay hukuk ve milletlerarası hukuk konusunda çalışan birçok bilim insanı bu yasanın uluslararası uzay hukukunu ihlal ettiğini noktasında itirazcı olmuşlardır. Bu noktada Trevor Batch, 2015 Uzay Yasası’nın arazi gaspı ile eş değerde olduğunu ve yasa tasarısını hazırlayanları uzay antlaşmalarını daha dikkatli bir şekilde okumaları gerektiğini ifade etmiştir (Bach, 2015). Benzer

¹ Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Orcid: 0000-0002-3146-2609

şekilde, bu konuda çalışan diğer uzmanlar da yasanın yerleşik uzay hukuku ilkelerinin doğrudan ihlali olduğunu veya yasanın yürürlükteki Uzay Antlaşması rejimini tamamen ihlal ettiğini iddia etmişlerdir (CBC, 2015). Bu türden eleştirel yaklaşımların ortak noktası, uluslararası uzay hukukunu, özellikle Uzay Antlaşması'nın II. Maddesini, statik bir şekilde yorumlamasıdır (Masson-Zwaan ve Richards, 2015).

2015 Uzay Antlaşması'nın muhalifleri, Uzay Anlaşması'nın yenilenmesi ve tamamlanması düşüncesinden hareketle hazırlandığı iddiasını görmezden gelmektedir. Yasa taslağı hazırlayanlar, gelişimi belirsiz olan ancak uluslararası barış ve güvenliğe doğrudan tehdit oluşturan teknoloji için yasa hazırladıkları iddiasındadırlar. Bu noktada, uzayın barışçıl amaçlarla kullanımı ilkesini ihlal etmemek için oldukça esnek ve geniş kapsamlı bir şekilde tanımlanmış ilkelerden oluşan bir yasa taslağı hazırlanmıştır, diyebiliriz. Ancak bu taslak, devletlere yasayı oluşturan ilkelerin spesifik içeriğini inceleme ve uzlaşma konusunda geniş bir müzakere alanı bırakmıştır. Bunu esneklik, müzakere kanun içi boşluklar sayesinde teknoloji geliştikçe yasa ona göre düzenlenebilecek ve adapte olacaktır. Dolayısıyla, yasanın taraftarlarının perspektifinden bakacak ve yasayı yorumlayacak olursak, yeniliğin uluslararası uzay hukukun kapsamına dahil olan spesifik bir değer halini aldığını söyleyebiliriz. Bu noktada 2015 Uzay Yasası'nın taraftarları uzlaşma sağlamak için Uzay Anlaşması'nın bizzat kendisinin de yasal yeniliğe güzel bir örnek olduğunu ifade etmektedir (Blount ve Robinson, 2016: 162).

Uzay Faaliyetlerinin Özelleştirilmesi: Kavramsal Çerçeve

Bu çalışmada, ABD Ticari Uzay Uçuşları Rekabet Yasası'nın kabulü ve Uzay Kaynaklarının Araştırılması ve Kullanımı başlıklı maddesinin tartışmaya açılmasını amaçlamaktadır. 2015 tarihli yeni yasanın, Dış Uzay Anlaşması'nın II. Maddesi'nin yorumlanmasında

devletlerin perspektifinden yola çıkılarak yapıldığı, zira Dış Uzak Antlaşması'nın yürürlüğe girdiğı 1967 yılında uluslararası sistemde ve uzak araştırmaları konusunda daha da belirgin ve baskın bir şekilde başat aktörlerin devletler olduğı, 2015 tarihli yasanın taraftarlarının savunduğı argümanlar arasındadır. Bu noktada Dış Uzak Antlaşması'nın II. Maddesi'nin içeriğinin tam olarak yorumlanması, uzak araştırmaları ve bu araştırmalara özel sektörün katılımı noktasında kritik önemde bir konu haline gelmektedir. Bu nedenle, bu makalenin I. Kısmında, 1967 tarihli Dış Uzak Antlaşması'nın II. Maddesi'nde var olan muğlaklıklar ve kanun içi boşluklar incelenecek ve bu kanuni boşlukların II. Madde'nin içeriğini müzakereye nasıl açık bıraktığı açıklanacaktır. II. Kısmında 2015 tarihli Uzak Yasası'nın 4. Maddesine değinilmekte ve bu tür mevzuatın Dış Uzak Antlaşması'nın amir hükümleri ile olan durumu analiz edilmeye çalışılacaktır. III. Kısım, yerel mevzuatın, uluslararası hukukun içeriğini belirlemede etkili ve önemli olabileceğı iddiası öne sürölmekte ve savunulmaktadır. Bu kısım ayrıca bu bağlamda 2015 tarihli Uzak Yasası'nın 4. Maddesi'nin analizini de ihtiva etmektedir. Çalışmanın son bölümünde, 2015 tarihli Uzak Yasası'nın uluslararası uzak hukukunun içeriğı üzerinde olası etkileri tartışılmaktadır.

1967 Dış Uzak Antlaşması ve Muğlak Kalan II. Maddesi

Yukarıda da ifade edilmiş olduğı üzere Dış Uzak Antlaşması'nın II. Maddesi'nde bir dizi muğlaklıklar mevcuttur. Bu haliyle Dış Uzak Antlaşması günümüz dünyasının tüm gerçekliklerini öngörme, anlama ve yorumlamada başarısız olmakla kalmamıştır ayrıca birden fazla ve çatışacak yorumlara imkân verecek bir dilin uzlaşılması, kaosun ve belirsizliğı sürdürölmesi adına bilinçli olarak kullanıldığı iddia edilmiştir (Masson-Zwaan ve Richards, 2015). Antlaşmanın amacı ve kapsamının açıklanmasında sade bir dil kullanıldığı varsayılmış olsa dahi, Dış Uzak Antlaşması'nın II. Maddesi hala genel kabul görmüş bir tanım oluşturma noktasında

eksiktir. Oysa açık ve anlaşılabilir bir dil kullanılması konusunda uluslararası hukuk kararları mevcuttur (Vienna Convention, 1969).

Bu durumu açıklama noktasında başvuru temel argümanlardan birisi Dış Uzak Antlaşması'nın müzakerelerinin yapıldığı dönemde Soğuk Savaş'ın ve uzak araştırmalarında ABD ile Sovyetler Birliğinin tüm hızıyla sürmesi gösterilmektedir (Gabrynowicz, 2004: 1046). Bu gergin ortam haliyle anlaşmanın dili ve şartlarını da etkilemiştir. Sonuç olarak, Antlaşmanın II. Maddesi dönemin siyasi şartlarına uyacak ve özellikle uzak yarış içerisindeki büyük devletlerin hareket serbestisine kısıtlamayacak şekilde hazırlanmış ve yazıya aktarılmıştır. Bu düzenleme sebebiyle oldukça esnek hale gelen II. Madde, tüm devletlerin yararı ve çıkarları doğrultusunda I. Madde ile birleştirip, tek bir madde gibi yorumlanarak, uzayın toplu olarak keşfini öngören kolektif bir yaklaşımı desteklemek için kullanılabilir. Diğer taraftan, II. Madde, uzayı devlet egemenliğinden kurtaran liberal bir bakış açısıyla okunabilir. Bu durumda uzayın ticarileşmesi ve özelleştirilmesi konusunda ortaya çıkan tartışmalar da ortadan kalkacaktır, zira uzaydaki tüm ticari faaliyetler ve bireysel mülkiyet hakkı tesisi gibi girişimlerin hepsi uzayın kullanımı kapsamında değerlendirilecektir (Blount ve Robinson, 2016: 163-164). Ancak bu durumun da Dış Uzak Antlaşması ve Uzak Hukuku'nun, uzaya tüm devletlerin erişimine açık olacağı, uzayı ve uzak kaynaklarını kullanmalarının engellenemeyeceği yönündeki amir hükümlerini ihlal edeceği ve geçersiz kılacağı da açıktır. Zira uzak araştırmaları oldukça yüksek maliyetli bir araştırma ve faaliyet alanıdır. Bu yüzden kâğıt üzerinde kendisine tanınan hakları az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin çoğunun kullanamayacağı ve bu alanda kendisine kullanabilecek bir alan elde edemeyeceği açıktır. Antlaşmanın bu şekilde yorumlanması ve ihlal edilmesi halinde uzayın, özellikle de yakın uzayın ve buradaki kaynakların birkaç büyük ülke arasında paylaşılacağı ve olası gerginlik ve krizlerin bu andan sonra dünya ile

sınırlı kalmayacağını söylemek de yanlış olmayacaktır. Bu yüzden en uygun çözüm belki de madde'nin ne liberal ne de sosyalist bir yaklaşımla yorumlanmaması olacaktır.

Antlaşma ilk kaleme alındığında Sovyet komünizmi ile Amerikan geleneğindeki liberalizm arasında yeni bir rekabet ve çatışma alanı olmasının önlenmesi için nispeten nötr bir dille ve ideolojiden uzak şekilde kaleme alınmaya çalışılmıştır demek yanlış olmayacaktır. Bunun sonucunda “İnsanlığın Orta Mirası” ve “Hakimiyet Tesis Etmeme” gibi terimler ön plana çıkarılmıştır. Gerek Dış Uzak Antlaşması gerekse de II. Maddesi, ideolojik farklılıkları belirginleştirmekten bilinçli olarak kaçınmıştır. Zira emperyal mantık ve güç mücadelesinin uzak gibi gayet hasmane ve zorlu bir ortama taşınmasının, yayılmasının önü alınmaya çalışılmıştır. Bu noktada üç kavram ön plana çıkmaktadır. Bunlar:

- Uzak kaynaklarının kullanımı ve ele geçirme,
- Uzayda özel aktörler,
- Uzaydaki doğal kaynakların keşfi².

Uzak Kaynaklarının Kullanımı ve Ele Geçirme

Dış Uzak Antlaşması'nın II. Maddesi'nde, “Ay ve diğer gök cisimleri de dahil olmak üzere dış uzak, egemenlik iddiasıyla, kullanım veya işgal yoluyla veya başka herhangi bir yolla ulusal mülkiyete konu edilemez” hükmü mevcuttur (Outer Space Treaty, 1967)³. Dış Uzak Antlaşması'nın II. Maddesi, I. Madde ile birlikte dış uzayda bir Res Communis rejimi kurduğu açıktır (Shaw, 1997: 382; Aust, 2010: 40). Kısacası, Antlaşma rejimi dış uzayın tüm devletler tarafından erişimine, serbestçe kullanılmasına ve

² Treaty on Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, Including the Moon and Other Celestial Bodies, Jan. 27, 1967. (Outer Space Treaty, 1967).

³ Outer Space Treaty, 1967.

keşfedilmesine izin vermektedir ve ilk gelenin mülkiyet hakkı tesis etmesinin önüne geçmek için herhangi bir türde egemenlik tesisi iddiasını da yasaklamaktadır. Bu konu ile ilgili olarak özellikle II. Madde, uzayın kullanım veya işgal yoluyla mülkiyete tabi tutulmasını yasaklamaktadır⁴. Bu söylem bilinçli olarak geliştirilmiştir ve dış uzayı, ulusal mülkiyete tabi olabilecek karasal alanlardan ayırmak için kullanılmaya çalışılmıştır. Fakat bir tezat olarak, uzayda ve gök cisimlerinde kullanım ve işgal yoluyla mülkiyet ve egemenlik tesisi, yine II. Madde'nin bir sonucu olarak kesin olarak her zaman hukuka aykırı olmak durumunda değildir (Blount ve Robinson, 2016: 164).

Bilindiği üzere Antlaşma'nın I. Maddesi, devletlerin dış uzayın keşfi ve kullanımına ilişkin açık haklarını tanımlamaktadır⁵. Benzer şekilde XII. Madde, uzay araştırmalarına taraf ülkelere Ay ve diğer gök cisimleri üzerindeki “istasyonlara, tesislere, ekipmanlara ve uzay araçlarına” karşılıklı erişim hakları vermektedir; bu da taslağı hazırlayanların yerleşim yoluyla işgali düşündükleri veya meşrulaştırmaya çalışacakları anlamına geldiğini de düşündürmektedir⁶. Dış Uzay Antlaşması, uzayda ve gök cisimlerinde devletler tarafından kullanım ve işgal yoluyla mülkiyet ve egemenlik tesisi ihtimalini göz ardı etmediğinden, Antlaşma'nın II. Maddesi'nde tanımlanan yasaklamalar oldukça spesifik durumlara has bir durum halini almaktadır. Bu noktada temelde yasaklanan konu tarihi olarak kullanım ve işgal vasıtasıyla egemenliğin elde edilmesidir (Lyll ve Larsen, 2017: 60-61).

Yasal işgalin egemenlikten bu şekilde tanımlanarak ayrılması Antlaşma'nın hazırlandığı dönemin şartları ve anlayışını da yansıtmaktadır. Bu noktada uzayda egemenlik ve mülkiyet hakkının tesisinin yasaklanması, devletlerin uzayda da hakimiyet mücadelesi

⁴ Outer Space Treaty, 1967, Madde I ve II.

⁵ Outer Space Treaty, 1967, Madde I.

⁶ Outer Space Treaty, 1967, Madde XII.

ve kaynakların kontrolünü ele geçirmek rekabete girmelerine sebep olacak motivasyonun bir kısmını ortadan kaldırmış, sürekli ve tanınmış olarak kendisine ait olmayacak bir alan için o dönemde silahlanma yarışını uzaya da taşımalarının kısmen önüne geçmiştir. Ancak bu girişimin tüm devletlerin veya bir kısmının ortak girişimi vasıtasıyla yapılmasına cevaz vererek bu konuda kısmen açık kapı bırakmıştır. Ancak IX. Madde’de açıklanan bu ortak girişimin yapısı ve şartları tam ve net olarak tarif edilmediği için belirsizdir⁷. Zira bu türden bir ortak girişim temelde yeni teknolojilerle ilgili müzakere süreçlerinin şekillendirilmesinde bir çerçeve çizmek için düşünülmüş ve dizayn edilmiştir.

Bir gök cismi üzerinde uzun süreli mevcudiyetten doğacak belirsizlik, bu mevcudiyeti sağlayan, yöneten ve yönlendiren yasal yapının, bölgesel egemenlikten farklı bir yönetim ve idari tasarruf uygulaması ile çözülmeye çalışılmıştır. Bu nedenle VI ve VIII. Maddelerle, ortak girişim yapısı içinde, devletlerin yönetim erkini özel sektör ve ticari işletmeleri de içine alacak şekilde genişletmek için gereken yöntemleri sağlamıştır (Blount ve Robinson, 2016: 165). Temelde bu durum sonrasında ortaya çıkacak olan durum 19. Yüzyılın son çeyreğinde Avrupa’nın büyük devletlerinin takip ettiği sömürgecilik sürecinin bir benzeri, yeni yüzyıla ve yeni ortama, yani uzaya uyarlanmış hali olacaktır.

Uzayda Özel Aktörler

Dış Uzay Antlaşması’nın II. Maddesi’nden kaynaklanan ikinci belirsizlik, antlaşmanın özel aktörlerle ilgili hükümleri ve bu hükümlerin uygulanması sırasında ortaya çıkmaktadır. Bu sayılan Nemitz v. United States davasının temel iddiası ve ana hareket noktasıdır. Davanın konusu ve gelişimi ise kısaca şöyledir:

⁷ Outer Space Treaty, 1967, Madde IX.

2003 yılında NASA'nın Eros adlı asteroide bir sonda indirmesi üzerine Gregory Nemitz isimli bir ABD vatandaşı asteroidin kendi mülkü olduğunu ve NASA'nın üzerine izinsiz iniş yapıldığını iddia etmiş ABD'den tazminat talebinde bulunmuştur. Nemitz, tazminat talebini ABD Anayasası'nın 5'inci, 6'ncı ve 10'uncu Maddelerine dayandırmış, ABD Anayasası'nın uzaydaki mülklerin sahipliğini düzenlediğini, kendisinin asteroidin üzerindeki mülkiyet talebinin doğal hakkı olduğunu iddia etmiştir. ABD yönetiminin bu talebini yok saymasının gelecekte ortaya çıkacak uzayda ticaret ve doğal kaynakların kullanımı ve geliştirilmesi çabasını da olumsuz yönde etkileyeceğini de ifadesine eklemiştir (Kelly, 2004: 303). Nemitz, ayrıca Dış Uzay Antlaşması'nın Devletler arasında bir antlaşma olduğunu ve bu nedenle bir birey olarak kendisine uygulanamayacağını iddia etmiştir (Kelly, 2004: 297). ABD yönetimi ise Nemitz'in böyle bir hak iddiasında bulunmasının kanuni bir dayanağı olmadığını iddia etmiştir. Bu tartışma, uzayda uygulanacak kurallar, dünyadaki kanunların adaptasyonu, özel sektörün uzayda mülkiyet edinme durumu gibi konuların yeniden gündeme gelmesini sağlamıştır.

Nemitz davası bir sonuca ulaşmasa da Dış Uzay Antlaşması'nın II. Maddesi'nin şahıslar için nasıl bir yükümlülük getirdiğine dair geçerli bir soru gündeme getirmiştir. Başka bir deyişle, bireylerin toprak ve arazi kabzının önü nasıl alınabilir? Konunun uzmanları bu noktada bölünmüş durumdadır (Gorove, 1969: 349-354). Bu noktada Antlaşma hükümlerinin özel aktörleri de kapsadığını iddia edenler, II. Madde'de yer alan ve Nemitz'in de dava dilekçesinde atıfta bulunduğu "başka yollarla" ifadesine atıfta bulunarak karşı argümanlar üretmeye çalışmaktadır. Bu argümanın aşırı bir yorumuna göre, devletin özel aktörlere mülkiyet hakkı vermesinin işlevsel olarak bir toprak kazanma eylemi olduğunu ve bu nokta özel mülkiyet hakkı tanınmasının "başka yollarla", yani dolaylı olarak egemenlik tesisi anlamına geldiği ifade edilmektedir

(Lyall ve Larsen, 2017: 184-185). Bu gruplardan hiçbirisi maddeden kaynaklanan belirsizliği tam olarak ve tüm kapsamıyla tarif etmemektedir. Bu iki farklı yorum, Antlaşma'nın II. Maddesi'nin tamamen doğru veya yanlış olarak değerlendirilmesi ile meşguldür. Oysaki bu madde ile ilgili asıl önemli ve belirsizliğe de sebep olan nokta, Dış Uzay Antlaşması hükümlerinin özel aktörlere uygulanıp uygulanmadığı değil, devletlerin bu özel aktörleri kullanmaya karar vermesi halinde ne türden sınırlamalar getirdiğidir. Bu noktada II. Madde, devletlere hükümet dışı aktörleri için “uluslararası sorumluluk” yükleyen IV. Madde aracılığıyla kapsamına özel aktörlere de alacak şekilde genişletilmiş olmaktadır⁸.

Bu maddeden beklenen, uluslararası bir suçla sonuçlanacak bir uluslararası yükümlülüğü şahıslara devretmek değildir. Bunun yerine, hükümet dışı aktörlerin eylemlerinden, Uluslararası Haksız Eylemlerde Devletin Sorumluluğu (State Responsibility for Internationally Wrongful Acts) Antlaşması'nın 11. Maddesi'nde açıklandığı ilgili devlete rücu edilmesini sağlamaktır (Karimi, 2024: 21-26). Bu, devletlerin tüm ticari aktörler üzerinde kontrol tesis etmekle yükümlü olduğu anlamına gelmektedir. Ancak devletler, Dış Uzay Antlaşması'nın II., VI. ve VIII. Maddeleri ile kapsamı belirlenen dar idari çerçevede ticari aktörlere olan yükümlülük ve haklarını genişletebilme hakkına da sahiptir (Blount ve Robinson, 2016: 167). Bu durum ticari faaliyetleri engellemez, ancak mülkiyet hakkı açısından ilginç bir sorun yol açacaktır. Özel mülkiyet ve özel çıkarlar, devletler tarafından gerçek, taşınır ve fikri mülkiyet dahil olmak üzere mülkiyet hakları sistemi vasıtasıyla güvence altına alınmaktadır (Mckinsey ve Burke, 2015: 424). Gerçek mülkiyet, toprak egemenliği ve özel ve ticari hakların korunması ile doğrudan irtibatlıdır. Bu yüzden Brendan Cohen gibi bazı muhalif düşünürler,

⁸ Outer Space Treaty, 1967, Madde IV.

uzayın kullanımının hem mekânsal hem de zamansal olarak sınırlandırılması gerektiğini savunmaktadır (Cohen, 2014: 35).

Dış Uzak Antlaşması'nın II. Maddesi, devletlerin uzayda ticari faaliyetlere girişmelerine izin vererek vermesine izin vererek bir engeli ortadan kaldırmıştır. Ancak bu hayli liberal yaklaşımı, devletin manevi şahsiyetinin kontrolü altına sokarak da tamamen boşboş kalmasının da önüne geçmeye çalışmıştır. Sonuç olarak, uzaydaki ticari faaliyetler, devletin uzayda veya bir gök cismi üzerinde egemenlik tesisi ile sonuçlanacak faaliyetlere yetki verme gücü ve yeteneğiyle sınırlı olmaktadır. Bu yüzden bu konudaki asıl muğlaklık, bir devletin uzayı veya gök cisimlerini ilhak etmeden girişebileceği faaliyetlerin kapsamının ne kadar genişleyebileceğidir (Blount ve Robinson, 2016: 168).

Uzaydaki Doğal Kaynakların Keşfi

Yukarıda açıklanan ilk iki belirsizlik, üçüncü belirsizliğe yol açmaktadır. Bu belirsizlik 2015 tarihli ABD Uzay Yasası'nın IV. Maddesi'nde tarafından ortaya atılan temel sorudur: Res Communis ilkeleri dış uzaydaki doğal kaynakların keşfi ve kullanımını yasaklamakta mıdır? Yoksa buna engel değil midir? Uzay kaynakların keşfi ve kontrolünün ele geçirilmesi arasındaki bağlantı, II. Madde'nin lafzındaki kritik tartışma konularındandır ancak ilginç bir tezat olarak II. Madde uzaydaki doğal kaynakların çıkarılmasını ve üzerlerinde egemenlik tesis edilmesini yasaklamamaktadır. Madde'nin metni içerisinde açık ve belirgin bir yasaklama olmamasına rağmen, II. Madde, devletlerin kaynak çıkarma yetenekleri sınırlamalar getirmekten de geri kalmamaktadır, zira bu maddenin bizzat kendisi her türlü uzay faaliyetinin gerçekleştirilmesinde mutlak bir yasal engel oluşturabilme potansiyeline sahiptir (Diederiks-Verschoor ve Kopal, 1999: 28). Tüm bunlara rağmen sonuç olarak, uzay kaynakları üzerinde hakimiyet tesisi ile uzay kaynaklarını kullanma eylemi arasında

tanımlanmamış bir kanuni boşluk vardır (Blount ve Robinson, 2016: 169).

Alman Hukukçu Carl Schmitt, İkinci Dünya Savaşı'nın sonu ile Uzak Çağ'ın başlangıcı arasındaki dönemde yaptığı çalışmalarında uluslararası hukukun tarihinin, kurucu hukukunun ilkel eylemi olan toprağı sahiplenme, ele geçirme yoluyla başlatılıp, izlenebileceğini iddia etmiştir (Schmitt, 2003: 45). Bu noktada Schmitt analizi ile, 1945 sonrası dönemde oluşturulan uluslararası hukukun, tüm dünyayı yönetmek için yeni bir mekânsal düzen kurmayı amaçladığına dikkat çekmeye çalışmıştır. Bu yeni düzen, egemenliğı topraklara bağlayarak sınırları kalıcı ve değişmez hale getirme amacındadır. Ulusal sınırlarının kalıcı ve değiştirilemez hale getirilmesi, temelde büyük güçlerin tekrar tekrar savaşmasına yol açan emperyal dürtülerini kontrol altına almayı amaçlayan bir mekanizmadır. Uzak teknolojisinin ortaya çıkışı, uluslararası hukukun mekânsal düzenine yönelik ciddi bir tehdittir. Bunu da devletin mekânsal genişlemesi olasılığını güçlendirerek sağlamaya çalışmıştır. Dış Uzak Antlaşması, uzak teknolojisini uluslararası hukuka dahil etmiştir. Antlaşmanın II. Maddesi de Birleşmiş Milletler Sözleşmesi tarafından oluşturulan mekânsal düzeni korumaya yönelik bir girişimdir. Bu nedenle II. Madde, mülkiyet haklarını doğrudan içerecek şekilde okunduğunda komplikasyonlar ortaya çıkacaktır, zira “ele geçirme” esas olarak devletin ülkesinin genişletilmesiyle doğrudan irtibatlıdır, mülkiyetle değil. Burada ülkenin toprakları ile bu toprakların mülkiyeti arasındaki dolaylı ilişki çözümsüzlük ve belirsizliğı yaratan konudur. Bu yüzden Stephen Gorove gibi bazı akademisyenler, uzaydaki egemenlik iddialarına karşı genel yasağın doğal kaynakların keşfi noktasına kadar uzandığını iddiasındadırlar (Gorove, 1977: 82). Yine bu noktada Gorove, Dış Uzak Antlaşması'nın dış uzak ile doğal kaynakları arasında hiçbir zaman bir ayırım yapmaması nedeniyle, “dış uzak terimi” ile uzaydaki doğal kaynakların kastedildiğini iddia

etmiştir. Dahası, doğal kaynaklara kullanıcının münhasır yararına ithafen el konulması hali de Antlaşma'nın I. Maddesi ile de çelişmektedir (Tronchetti, 2009: 32). Zira bu şekilde arazi kazanımı, bu arazi üzerinde mülkiyet hakkı tesisi ve gayrimenkul üretimi doğal kaynak çıkarma işletme sürecini fiilen el koyma ve ele geçirmeye eşdeğer hale getirecektir. Buna karşılık, iddianın muhaliflerine göre uzayı ve uzay kaynaklarını özgürce keşfetme ve kullanma hakkının açık denizler gibi diğer Res Communis rejimlerinde geçerli olan kurallara benzerlik gösterdiğini iddia etmektedirler (Cheng, 1982: 230; Christol, 1982: 41). Özetle, Christol (1982) ve Cheng (1997) gibi yazarlar uzay kaynaklarına el koymakla itham edilen ve faaliyette oldukları bölgede uzunca bir süredir bulunan ancak faaliyetleri kalıcı bir el koymaya dönüşmemiş olan devletler ve özel aktörler, diğer aktörlerin de benzeri faaliyetlere girişmesini engellemedikleri sürece uzaydaki doğal kaynakları kullanma ve el koyma hakkına sahip olduklarını savunmaktadırlar (Tronchetti, 2009: 221).

Tartışmanın her iki tarafı da ikna edici argümanlar sunmaya çalışırken, Antlaşma'nın II. Maddesi'nin mülkiyete değil, devletin ülkesine ve toprak kavramına uygulandığını unutmamak gereklidir. II. Madde, dış uzayı devletlerin topraklarından hariç tutma işlevi görür, bu nedenle bir yeri ele geçirme veya işgal sadece toprak üzerindeki hak taleplerinden doğan mülkiyet hakları sebebiyle ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle uzayda ve gök cisimlerinde mülkiyet konusunu tartışırken herhangi bir devletin sınırları dışında kalan alanlardaki mülkiyetin yasal durumu göz önüne alınarak değerlendirme yapmak uygun bir çözüm olacaktır. Uluslararası hukukta, bu tür alanlar Res Communis olarak tarif edilmektedir ve uluslararası sistem tarafından da küresel ortak/kamusal alan olarak kabul edilmektedir (Shaw, 1997: 382; Aust, 2010: 40).

Küresel ortak alan, yasal bir tipolojidir; bir ulus-devletin egemen kontrolünün dışında olan ve toprak egemenliği iddialarına

tabi olmayan bir alanı belirtmek için kullanılan bir terimdir. Ancak bu tanımın iki noktasını açıklığa kavuşturulmak gerekmektedir: Öncelikle, Küresel Ortak Alan terimi uluslararası hukukta yasal alanı tanımlayan bir tipolojidir. Bu nokta önemlidir zira Ortak Alan teriminin kökenlerini Roma hukukundan ve İngiliz Medeni Kanunu'ndan gelmektedir ve geleneksel olarak ekonomik çıkar veya mülkiyet haklarını tanımlamak için kullanılmıştır. Bu durum kavram karmaşasına neden olmuştur zira uluslararası hukukta ortak alan, temelde bir yere yerleşmeyi ve iskanı ifade etmektedir ve şahsi mülkiyet hakkına atıfta bulunmamaktadır. Ekonomik ve mülkiyet çıkarları mekânsal yerleşimlerde yer alırken, uluslararası hukuk, devletler arasında bir çatışmayı önlemek için egemenler arasında toprağın paylaşımı yoluyla yapılandırılmıştır. Schmitt bu duruma Savaşın Çevrelenmesi (Bracketing of War) adını vermektedir (Schmitt, 2003: 45, 55). Bu coğrafi matrisin bir parçası olan küresel ortak alan, devletler tarafından uygulanan sınırlamaların dışındadır.

İkincisi, yasal bir tipoloji olarak küresel ortak alan, genel kapsamı çizen bir yasal kavramdır. En az sınırlayıcı şekilde, küresel ortak alanın yasal durumunu tarif eder. Bundan, her bir ortak alanın uluslararası hukuk çerçevesinde uygulanan kendi dahili lex specialis'i olduğu sonucu çıkmaktadır. Bu nedenle, açık denizler, derin deniz tabanı, Antarktika ve dış uzay, devletler için benzersiz haklar ve yükümlülükler yaratan farklı yasal rejimlere sahip yeni alanlardır⁹. Bu, her bir küresel ortak alanın için devletlerin, uluslararası barış ve güvenlik ile kendi çıkarları arasında uygun denge olarak algıladıkları bir lex specialis kurmakta ve benimsemekte özgür oldukları anlamına gelmektedir (Blount ve Robinson, 2016: 171). Her ortak alan, bölgenin fiziksel özelliklerini, mevcut teknolojiyi, tarihsel perspektifleri ve müzakere sırasında

⁹ The Antarctic Treaty, Dec. 1, 1959. U.N. Convention on the Law of the Sea arts. 86-120, 122-123, Nov. 16, 1994.

etkili olan jeopolitik yaklaşımın uzlaşmasından kaynaklanan bir çözümün sonucudur.

Bu tür bir değerlendirmeye, devletler bu tür alanlarda kendi ulusal yargıları ve egemenliklerinin varlığına izin verebilirler. Sorunun özü, toprak egemenliğinin dış uzay kaynaklarının çıkarılması sırasında başka bir yolla elde edilip edilmediğidir (Blount ve Robinson, 2016: 172). Farklı yorumlara açık bu belirsizlik sebebiyle, birçok araştırmacı ve uzman deniz hukuku ile açık denizlerde balık avcılığı arasındaki benzerliği kullanma ve örnek verme yoluna gitmiştir (Cheng, 1982: 230; Christol, 1982: 41). Bu benzetme, spesifik yasal ilkeler üretme ve bunları açıklama yeteneği ile sınırlandırılmış olsa da küresel ortak alanda yasal yollardan doğal kaynakları çıkarma hakkının varlığını teyit etmiş olmaktadır. Hem deniz hukukunda hem de Antarktika hukukunda, kaynakların keşfi ve çıkarılması hususu, ticari faaliyet ne ölçüde gerçekleştirebileceğini açıklayan özel maddelerde açıklanmış ve kurala bağlanmıştır (Tronchetti, 2010: 489). Bu nedenle, ticari amaçlarla doğal kaynak çıkarımı, küresel ortak alanları yöneten genel uluslararası hukuk uyarınca geçerli ve kanuni bir kullanım olarak yorumlanabilir ve uzay hukuku kapsamında bu türden faaliyetleri yasaklayan özel bir maddenin olmaması, bunun uzayın *lex specialis*'i kapsamında geçerli bir kullanım olarak uygulanabileceği ve kabul edilebileceğinin de göstergesidir. Bu amaçla, Dış Uzay Antlaşması'nın II. Maddesi, devletlerin kaynakları ne ölçüde kullanabileceğini gösteren kanun içi boşluklar bırakmıştır. Özetle, bu hatayı düzeltmek için hazırlanan ancak başarısız olan anlaşmaların da gösterdiği üzere, II. Maddede atıfta bulunulan dünya dışı kaynakların keşfi ve kullanımı ile ilgili spesifik düzenlemeler ve yasaklamaların bu belirsizliği çözmemiştir (Blount ve Robinson, 2016: 172-173).

ABD'nin 2015 Tarihli Ticari Uzay Uçuşları Rekabet Yasası

ABD Uzay Yasası'nın IV. Bölümü'nün, Dış Uzay Antlaşması'nın II. Maddesi ile getirilen rejiminin en son ve en güncel Amerikan yorumudur. Bu özel mevzuat, birkaç yıl süren bir hazırlık dönemi sonunda, Amerika Birleşik Devletleri'nin Dış Uzay Anlaşması yükümlülüklerini de yok saymadan, özel sektör tarafından uzay kaynakların keşfi ve kullanımı konusundaki tutumunu ortaya koymak için hazırlanmıştır. Bu yüzden bu bölümde, öncelikle IV. Bölümün metninin hazırlanması ile ilgili kısa bir bilgilendirme yapılacaktır. Sonraki bölümde ise ABD Uzay Yasası'nın IV. Bölümü'nün 1967 tarihli Dış Uzay Anlaşması hükümleriyle olan uyumluluğuna ilişkin bir analiz yapılacaktır.

2014 yılında, ABD Temsilciler Meclisi'nin Bilim, Uzay ve Teknoloji Komitesi, yeni hazırlanan “Derin Uzayda Kaynak Fırsatlarını Keşfetmek Amaçlı Amerikan Uzay Teknolojisi Yasası” veya “ASTEROİDLER Yasası” taslağını incelemeye başlamıştır¹⁰. Bu yasa tasarısı gerçek bir yasa haline gelebilecek bir kanun olarak düşünülmemiş olsa da öneri uzayda özel mülkiyet haklarıyla ilgili tartışmaları beraberinde getirmiş ve bu da nihayetinde 4. Bölümün ABD Uzay Yasası'na dahil edilmesi ile sonuçlanmıştır.

ASTEROİDLER Yasası, önemli kılan şey özel ticari kuruluşlara dış uzaydaki kaynaklar üzerinde mülkiyet hakkını açıkça tanımış olmasıdır. Bu durumla ilgili olarak mevzuatta, “asteroitlerden uzayda elde edilen herhangi bir kaynak, bu kaynakları keşfeden veya elde eden kuruluşun malıdır ve bu kuruluş, Federal yasanın amir hükümleriyle uyumlu olarak, bu kaynaklara ilişkin tüm mülkiyet haklarına sahip olacaktır” ifadesi yer almaktadır (Blount ve Robinson, 2016: 173). Bununla birlikte bu kanundaki bu ifade tek başına ABD'nin halihazırdaki uluslararası sorumluluklarını

¹⁰ American Space Technology for Exploring Resource Opportunities in Deep Space Act, H. R. 5063, 113th Congress, 2014.

ortadan kaldırmamaktadır. Metnin lafzına bakılarak, bahsi geçen kaynaklar üzerinde açıktan bir egemenlik tesisi talebinin, Amerikan yasa koyucularının, metinde dış uzay kaynaklarının açık bir tarifi olmadığı için, kullanım veya işgal yoluyla uzayda egemenlik ve mülkiyet tesis etme yasağı ile çatışan ve Dış Uzay Antlaşması'nın II. Maddesini kasıtsız olarak ihlal eden bir mülkiyet düzenlemesine kazara evet dedikleri sonucunu çıkarmak iyimser bir yaklaşım olacaktır (Blount ve Robinson, 2016: 174).

Bu septik tutum ve endişe, ilk ASTEROİTLER Yasası değiştirilene kadar devam etmiştir. Temsilciler Meclisi'nin 1508 sayılı Yasa Tasarısı (H. R. 1508) veya "Uzay Kaynakları Araştırma ve Kullanım Yasası 2015" (ya da popüler kullanımdaki adı ile 2015 ABD Uzay Yasası) ile ilgili olarak bir grup yorumcu, taslak halindeki yasa tasarısının, Dış Uzay Antlaşması'nın IX. Maddesi'nde tanımlanan müdahale etmeme ilkesi temelinde haklı gösterilebilecek olanın çok ötesinde, hem asteroitler hem de gezegen yüzeyleri üzerinde geniş kapsamlı toprak kazanım ve ilhaklarına izin verecek şekilde yorumlanabileceği konusundaki endişelerini dile getirmiştir. Böyle bir konu, yalnızca görünüşte geniş, ancak dar bir uzay kaynakları ve özel mülkiyet haklarını tanımını yalnızca bir asteroitten çıkarılan kaynaklara tanıyan hüküm yüzünden oldukça karmaşık hale gelmiştir. Sonuç olarak, ASTEROİTLER Yasası ve H. R. 1508'in taslakları, 2015 Uzay Antlaşması'nın IV. Bölümü haline gelmek üzere değiştirilmiştir ve 25 Kasım 2015'te dönemin ABD Başkanı Barack H. Obama tarafından yasalaştırılmıştır. Şunu da unutmamak gerekir ki, 2015 tarihli ABD Uzay Yasası'nın IV. Bölümü, mevcuttaki ABD Uzay Yasası'nda bir dizi kritik güncelleme de getiren daha kapsamlı bir yasa tasarısı için gereken hukuki zemini de hazırlamıştır. Bu değişikliklerin temelde dünya dışı doğal kaynaklar ve bu kaynakların keşfi ile doğrudan bir ilgisi yoktur, temel amaç daha ziyade uzayın artan ticarileşmesi süreci üzerindeki devlet kontrolünü güçlendirmekle ilgilidir. Zira devletler

dizginlerin hala kendi elinde olmasını istemektedirler. IV. Bölümün bu daha geniş kapsamlı bir yasa tasarısına dahil edilmesi muhtemelen bu tartışmalı yasanın meclisten geçmesini hızlandırmış ve kolaylaştırmıştır (Blount ve Robinson, 2016: 174-175).

İlk bakışta, 2015 Uzay Yasası'nın uzaydaki özel mülkiyet haklarıyla ilgili hükümleri, başlangıçtaki ASTEROİTLER Yasası'nda önerilen hakların yalnızca daha spesifik bir açıklaması gibi görünmektedir. Bu noktada Yasa'nın uzaydaki kaynakların özel mülkiyetiyle ilgili hükmü şöyle demektedir:

“Bu bölüm kapsamında bir asteroit kaynağının veya bir uzay kaynağının ticari olarak kurtarılmasıyla uğraşan bir ABD vatandaşı, yürürlükteki yasalara, ABD'nin uluslararası yükümlülükleri de dahil olmak üzere, elde edilen herhangi bir asteroit kaynağına veya uzay kaynağına, sahip olma, taşıma, kullanma ve satma hakkına sahip olacaktır”¹¹.

Söylemdeki bu değişiklik oldukça önemlidir. IV. Bölüm uzay araştırmalarına katılan aktörlere belirsiz bir kısım mülkiyet hakları vermek yerine, ticari bir kuruluşun taşınır mallar üzerinde sahip olabileceği geleneksel haklar paketinden seçilen belirli hakları tanıma yoluna gitmiştir¹². Bu nedenle, IV. Bölümde tanınan hakların kapsamı, ASTEROİTLER Yasası'nda verilen haklardan daha dardır ve bu da bu hakların Dış Uzay Antlaşması'nın II. Maddesi'nde sayılan yasaklamalara aykırı davranma olasılığını da azaltmaktadır. Kısaca ifade etmek gerekirse, antlaşmada kullanılan bu özel dil sayesinde, özel sektörün ve şirketlerin yalnızca asteroitlerden veya diğer gök cisimlerinden çıkarılan kaynaklar üzerinde mülkiyet hakkına sahip olmasını sağlamakta, bu gök cisimlerinin de mülkiyet konusu olmasını önlemektedir (Blount ve Robinson, 2016: 175). Bu bağlamda, Kanun özellikle iki çeşit kaynak kategorisi

¹¹ U.S. Commercial Space Launch Competitiveness Act, H.R. 2262, 114th Congress, 2015, s. 402.

¹² ASTEROİTLER Yasası, 4. Bölüm.

tanımlamaktadır: asteroit kaynakları ve uzay kaynakları¹³. Ayrıca, uzay kaynaklarının tanımını su ve mineralleri içerecek şekilde genişletmekte ve daha da ayrıntılı hale getirmektedir. Amerikalı yasama organları, özel sektörün bu tür kaynaklara ilişkin haklarını dar bir kapsamda tanımlayarak, özel sektörün ve şirketlerin uzay kaynaklarının çıkarılacağı gök cismi veya gök cisminin bir kısmı üzerinde münhasır kontrole sahip olmalarına izin vermeye istekli olmadıklarını da göstermişlerdir. Aslında, Kanunda kullanılan üslup hem ASTEROİTLER Yasası’nda hem de H. R. 1508’de bulunmayan ve kullanılmayan üsluptur. ABD yönetimi hem bu üslup hem de Uzay Yasası’nın IV. Bölümü’nde kullanılan açık ifadelerle Dış Uzay Antlaşması’nın II. Maddesini ihlal etme niyetinde olmadığını açıkça teyit etmiştir¹⁴.

ABD’nin genelde Dış Uzay Antlaşması’nı, özelde de antlaşmanın II. Maddesi’ni ihlal etme niyetinde olmadığını ve olası ihlalleri de onaylamadığını gösterme çabasına rağmen, 2015 Uzay Yasası ve Yasa’nın IV. Bölümü, özel kuruluşlar ve şahısların diğer önemli antlaşma hükümlerini ihlal etmelerini engelleyecek hükümler içermemekte, özellikle Dış Uzay Antlaşması’nın IX. Maddesi’nde atıfta bulunulan “Zararlı Müdahaleyi” (Harmful Interference) önleyecek bir düzenleme içermemektedir¹⁵. Örnekle açıklamak gerekirse; özel bir kuruluş bir asteroitten veya başka bir gök cisminden elde edilen kaynaklar üzerinde haklı olarak mülkiyet hakkı iddiasında bulunabilir, ancak yerdeki doğal kaynakları kullanmayı isteyen başka bir devlet veya özel şirket hakkında, kasıtlı veya kasıtsız olarak ve haksız yere zararlı müdahale iddiasında bulunabilir. Bu durumda uzaydaki belirli bir kuruluşu münhasır hak

¹³ ASTEROİTLER Yasası, 4. Bölüm.

¹⁴ “Bu kanun . . . bu haliyle herhangi bir gök cismi üzerinde egemenlik hakkı, hükümranlık, münhasır haklar, yürütme yetkisi veya mülkiyet hakkı tanımlamaktadır” (Blount ve Robinson, 2016: 176). Ayrıca bkz. ASTEROİTLER Yasası, 4. Bölüm.

¹⁵ Outer Space Treaty, 1967, Madde IX.

iddia edildiğinden için Dış Uzak Antlaşması'nın II. Maddesi dolaylı yoldan da olsa ihlal edilmiş olacaktır. Ancak bu durumda şikâyet mekanizması işletildiğinde, ABD Başkanı'na uluslararası yükümlülüklerini uymakla yükümlü olan ve Federal Hükümetin iznine ve kontrolüne tabi kurumlar hakkında bir rapor hazırlamasını talep etme yükümlülüğünün de yüklendiği belirtilmelidir. Sonuç olarak, teorik ihlal ihtimalleri tartışılmaya devam etse de ABD'nin Dış Uzak Antlaşması'nın II. Maddesi, VI. Maddesi ve IX. Maddesi kapsamındaki yükümlülüklerini yerine getirirken bu sayılanları tamamlayacağını düşündüğü yönetmelikleri yürürlüğe koymayı istediği anlaşılmaktadır (Blount ve Robinson, 2016: 176-177).

ABD'nin 2015 Tarihli Ticari Uzak Uçuşları Rekabet Yasası ve Uluslararası Hukuk

Yukarıda da ifade edilmiş olduğu üzere, 2015 tarihli ABD Uzak Yasası'nın IV. Bölümüne getirilen temel eleştirilerden biri, 1967 tarihli Dış Uzak Antlaşması'nın II. Maddesini ihlal etmesidir (CBC, 2015). Çalışmanın ilk bölümlerinde tartışılan Antlaşma'nın özellikle II. Maddesi'ndeki belirsiz ve muğlak ifadeler sebebiyle, bu konunun hala sorunlarla dolu olduğu görülmektedir. İddia edildiği üzere Dış Uzak Antlaşması'nın II. Maddesi'nin içeriği henüz belirlenmediyse, o zaman Antlaşma'nın IV. Maddesini, II. Madde'nin içeriğinin bir devlet yorumu olarak okumak daha dengeli bir yaklaşım olmaktadır. Bu durumunun açıklığa kavuşturulmaya çalışılacağı bu bölümde önce ulusal hukukun uluslararası hukukun gelişimine nasıl katkıda bulunduğuna tartışılmaktadır. Daha sonra ise 2015 Uzak Yasası'nın IV. Bölümü uluslararası hukuk kapsamında analiz edilmektedir.

Dış Uzak Antlaşması'nın II. Maddesi'ndeki belirsizliklerin, birkaç genel uluslararası hukuk kaynağını kullanarak tam olarak giderilebileceğini düşünmek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Temelde, uluslararası hukuktan kaynaklanan yükümlülüklerin

yorumlanması ve uygulanması, nihayetinde konunun muhatabı olan Devletlerin antlaşma yükümlülüklerini yerine getirmeye olan istekleri ve süreci takip ederken giriştikleri eylemlerle doğrudan irtibatlıdır. Bu da uluslararası hukukun, devletlerin tepki verme sırasında yasal boşlukları kullanmaları sonucunda kademeli olarak geliştiği anlamına gelir. Uluslararası Hukukun kademeli gelişmesinin analizi, Dış Uzak Antlaşması'nın II. Maddesi'nin kaynak çıkarma konusunda tartışmanın ötesine nasıl geçtiğini anlamada yardımcı olabilir (Blount ve Robinson, 2016: 177).

Tanınmış akademisyen Michael Reisman, uluslararası sorun ve anlaşmazlıkları uluslararası hukukun üzerine inşa edildiği epistemik birimleri oluşturduğunu iddia etmektedir (Reisman, 1984: 12-15). Reisman'ın uluslararası olay modeline göre, uluslararası hukuk, diplomatlar ve ulusal hukuk sistemindeki yargıçlar gibi uygulayıcıların hukuku yorumladığı ve uyguladığı karar noktalarında şekillenmektedir (Reisman, 1984: 5-7). Reisman'ın çalışmalarının gösterdiği şey, uluslararası hukukun içeriğinin, devletlerin uluslararası hukuktaki boşlukları ortaya çıkaran beklenmedik olaylarla karşılaştıklarında gözlemlenebilen Devlet yorumunun bir işlevi olduğudur. Bu epistemik anlar, hukukun siyasi açıdan inşasını ve keza devletlerin kendi uluslararası yükümlülüklerini ne ölçüde anladıklarını ortaya koymaktadır (Reisman, 1984: 2-3) Reisman'ın çalışması, bize bir antlaşmanın metninin ötesine ve zaman ve mekânda içeriğin inşasına götüren uluslararası hukuka farklı bir perspektiften bakma fırsatı sağlamaktadır. Uluslararası olaylar, antlaşmalarda veya geleneklerde bulunan uluslararası hukukun resmi metnine açıklamalar getirme görevini üstlenmiştir. Ancak bu epistemik birimleri Reisman'ın uluslararası olayları ile sınırlamaya gerek yoktur. Uluslararası hukuk, doğası gereği son derece esnektir. Uluslararası Hukuk'un metinleri uluslararası forumlardaki geleneksel müzakerelerden gelmektedir. Bu yüzden Uluslararası Hukuk'un içeriği genellikle

gayri resmi müzakerelerin birden fazla noktasındaki tartışmalarda türetilen alt metinden gelmektedir (Blount ve Robinson, 2016: 178).

Bu tür süreçler, uluslararası uzay hukukunda “yumuşak hukuk” oluşumuna yönelik akademik ilgiyle ortaya çıkmıştır (Marboe, 2012: 119-144). Yumuşak hukuk pek çok formda olabilmektedir. En bilinenleri teknik yönergeler veya en iyi uygulamalar gibi bağlayıcılığı olmayan uygulamalardır (Blount, 2020: 525-527). Yumuşak hukuk, uluslararası uzay hukukunda norm gelişiminin karmaşık doğasının göstergesidir. Antlaşmaların aktif müzakeresiyle karakterize edilen eski model, giderek devletlerin uzayda sorumlu davranışın doğasını tanımladıkları daha az resmi modele doğru evrilmiştir (Marchisio, 2005: 219). Bu, uzay hukukunun kaynaklarının kurduğu anlamına gelmemektedir. Aksine, uluslararası uzay hukukunun gelişimine katkıda bulunan çok sayıda yeni kaynağın ortaya çıktığının göstergesidir. Yumuşak hukuk ve uluslararası olaylar bu kaynak türlerinden ikisini temsil etmektedir. Bu noktada, iç hukuk ve siyaset, devletlerin uluslararası hukukta bulunan kanuni boşlukları doldurmak için kullanabilecekleri başka bir hukuk kaynağı olabilir. Bunun mükemmel bir örneği, uzaktan algılama verilerine ayrımcılık yapmadan erişime imkân veren Amerikan İç Hukuku’ndaki düzenlemelerin Birleşmiş Milletler Uzaktan Algılama İlkeleri’nin oluşturulmasında kullanılmasıdır (Gabrynowicz, 2005: 45-67).

Uluslararası uzay hukukunun içeriğini hala tam olarak belirlenmiş değildir ve devletler arasında müzakere edilmektedir ancak bu müzakereler henüz resmi diplomatik bir toplantılarda gerçekleşmemektedir. Bunun yerine, daha çok uluslararası arenada çok boyutlu bir satranç oyununa daha çok benzeyen bir ortamda gerçekleşmektedir demek yanlış olmayacaktır. Böyle bir ortamda, devletler genellikle uluslararası hukuku yorumlamakta ve bu yorumu yerel eylemlerle uluslararası topluma aktarmaktadır. Bu süreç ve dönüşüm uluslararası hukukun içeriğinin genel çerçevesinin

çizilmesini sağlamaktadır (Nair, 2007: 191; Blount, 2011: 35-39). Devletler uluslararası hukuktaki belirsiz terimleri anlaşılabilir hale getirmek için çalışırken kendi mevzuatlarından da destek alırlar. Bu noktada devletin kendi yasal mevzuatı, yasal haklar ve yükümlülükler hakkındaki devlet yorumlarını ortaya koymada önemli bir rol oynamakta, bu durum devletlere özellikle de uluslararası hukukla uyumlu mevzuatlar çıkarma noktasında yardımcı olmaktadır. Bu tür senaryolarda, mevzuatın kendisi uluslararası hukukun içeriğini analiz etmede önemli bir epistemik birim haline gelmektedir. Ancak bu olgu uzay hukukuna özgü değildir. Ulusal hukuk kurallarının yapımı, resmi anlamda uluslararası hukuk kurallarının yapımıyla karıştırılmamalıdır. Bu noktada bu çalışma, dünya dışı kaynakların çıkarılması ve işletilmesi konusundaki 2015 yılında yürürlüğe giren Amerikan yasasının kendisinin uluslararası hukuku oluşturduğunu iddia etmemektedir. Bunun yerine, çalışmada, 2015 tarihli ABD Uzay Yasası'nın, ABD'nin 1967 tarihli Dış Uzay Antlaşması'nın II. Maddesi kapsamındaki yükümlülüklerini nasıl yorumladığına açıklık getirmeye çalışmaktadır.

2015 Tarihli ABD Uzay Yasası ile ilgili tartışmadaki en önemli sorulardan biri de daha önce de ifade edilmiş olduğu üzere Yasa'nın Dış Uzay Anlaşması'nın II. Maddesi'ni ihlal edip etmediğidir. II. Maddeyi sorgulanır hale getiren belirsizlikler, yasanın birden fazla geçerli yorumunu olabileceğini göstermektedir. Bu yüzden uluslararası uzay hukuku açısından geçerli ve net bir tanımı yapılamamıştır. Bu açıdan, ABD'nin yorumu, özellikle Anlaşma'nın kendisinde bulunan uluslararası yükümlülükleri kabul eden ve bunları içeren Yasa'da kullanılan dikkatli dil yüzünden, Dış Uzay Antlaşması metni tarafından engellenmez. Gerçekten de 2015 tarihli ABD yasası, Dış Uzay Antlaşması'nın II. Maddesi'ndeki sahiplenmeme ilkesi irtibatlı olan bölgesel egemenliği ve egemenlik talebini özellikle reddediyor gözükmektedir (Blount ve Robinson,

2016: 180). Bununla birlikte, bölgesel egemenliğin reddinin ulusal egemenlik yetkisinin reddi anlamına gelmediği açıktır. Ulusal egemenlik yetkisi, çeşitli yollarla uzaya da özellikle Dış Uzay Anlaşması'nın VI. ve VIII. Maddeleri aracılığıyla tüm küresel ortak alanlara uzanacağı da açıktır (Blount, 2007: 299). Egemenlik yetkisinin genişletilmesi, Anlaşma'nın VIII. Maddesi'nde görülebileceği gibi, egemenliğin fiili bir genişletilmesi değildir; bu Madde, iddia edildiğine göre devletlere kendi tescilleri altındaki uzay araçları üzerinde egemenlik hakkı ve kontrol yetkisi tanımaktadır (Blount ve Robinson, 2016: 181). Ancak gerek bu sayılanlar gerekse de özel sektöre ve şahıslara tanınan kullanma ve de facto sahiplenme yetkisi sebebiyle dış uzayda da resmi olmasa da egemenlik bölgelerinin ortaya çıkacağını da söylemek yanlış olmayacaktır. Bu durumun aynen ABD'nin Vahşi Batı'nın yerleşime açılması ve daha sonra devletin egemenliği ve idaresine girdiği süreçte olduğu gibi uzayda da paylaşım ve sahiplenme sürecini başlatacağını düşünmemize sebep olan tarihi tecrübe karşımızda durmaktadır.

Burada merakları celbeden nokta, IV. Bölümün uluslararası hukuku ihlal edip etmediği değildir, II. Madde ve içeriği ilgili ne gibi düzenlemeler getirdiğidir. Bu noktada iddialar, IV. Bölümün Dış Uzay Antlaşması'nın II. Maddesi'nin geçerli bir yorumu olduğudur ancak bu iddia herkesçe kabul edilmemektedir. Uluslararası hukuk müzakerelerindeki epistemik bir birim olan 2015 tarihli ABD Uzay Antlaşması'nın IV. Bölümü, diğer devletlerin mevcut yorumu kabul edip etmediklerini gündeme getiren bir devlet yorumu olarak karşımıza çıkmaktadır. Çağdaş jeopolitiği bir kenara bırakırsak, diğer tüm devletler ABD'nin yorum ve yaklaşımlarını bir içtihat olarak kullanmayı reddetmeye karar verirse, ABD ya durumu kabullenmek zorunda kalacak ya da statükoyu sürdürmeye çalışacaktır. Devletler bir araya gelip kaynak çıkarımını Ay Anlaşması'nda da değinilen Derin Deniz Tabanı İdaresi gibi bir

rejime tabi kılan anlaşmalar yapma konusunda yetenekli ve istekli olabilmektedir. Devletler, uzay ortamındaki belirli faaliyetleri yöneten belirli yasal yapıları müzakere edebilmektedir, bu da IV. Bölümün öneminin uluslararası toplumun Amerikan pozisyonunu onaylaması veya reddetmesi ölçüsünde ölçüleceğini göstermektedir. Ancak bugüne kadar açık bir diplomatik tepki olmamıştır (Blount ve Robinson, 2016: 181).

Sonuç olarak, IV. Madde'nin önemi, uluslararası uzay hukukunun gelecekteki içeriğini şekillendirme yeteneğinden kaynaklanmaktadır. Devletler, 2015 Uzay Yasasını ve bu yasanın ABD tarafından yapılan yorumun reddetme veya kabul etme özgürlüğüne sahip olduğundan, uluslararası tepkiler son derece önemli ve belirleyici olacaktır. Anca diğer devletler ABD Uzay Yasasını reddetmediği sürece, yasa ile ilgili muhalefet etkili olmayacaktır. Kısacası, 2015 Uzay Yasası ve yasanın IV. Bölümü, ABD'nin Apollo 12 görevi sırasında dikilen ve uzay aracı ve bayrağın olduğu bölgede, bu simgeler durduğu sürece bölgedeki doğal kaynakları kullanma hakkını garantiye alması uygulamasının devamı olarak okunabilir. Ancak unutulmaması gereken başka bir nokta da ABD'nin Dış Uzay Antlaşması'nı daha önce de Apollo görevleri ile Ay'a insanlı uçuş sırasında ihlal etmiş olduğudur. Bilindiği üzere ABD, Apollo görevleri sırasında Ay'a yaptığı insanlı uçuşlarda Ay'dan örnekler toplanmış ve bu örnekler dünyaya getirilmiştir. Ancak Dış Uzay Antlaşması'na göre İnsanlığın Ortak Mirası olarak adlandırılan bu sebeple de üzerinde mülkiyet tesisi yasağı olan örnekleri kendi mülkiyetinde olan örnekler olarak ilan etmiş ve bilimsel araştırma amaçlı olarak kullanılmasında bir sorun olmayacak bu örnekleri diğer devletlerle paylaşmamıştır (Blount ve Robinson, 2016: 182).

ABD Uzay Yasası'nın IV. Bölümü, özel aktörlere hakimiyet iddiaları olmadan kaynak çıkarma konusunda benzer bir hak vermiştir. Diğer devletler bu duruma itiraz etmezse, ABD Uzay

Yasası'nın IV. Bölümü vasıtasıyla, Dış Uzay Antlaşması'nın II. Maddesi'nin içeriğini ve uzay madenciliğinin belirli faaliyetleriyle ilgili yasayı şekillendirmeye yönelik bir girişim olarak yorumlamak yanlış olmayacaktır. Ancak bu da ABD Uzay Yasası'nın IV. Bölümü'nün, Dış Uzay Antlaşması'nın II. Maddesi'nin içeriğinin analizi ve açıklaması olduğu anlamına gelmemektedir. Gerçekten de IV. Bölüm, bu faaliyetleri yönetmek için uygun düzenleyici rejimle ilgili çalışma gerekliliğini kanıtlamaktadır, ancak uzayda ve gök cisimlerindeki kaynakların işletilmesi ve çıkarılmasıyla ilgili nihai bir çözüm değildir. Bu noktada ABD iç hukukunda dahi nihai bir çözüme ulaşılmamıştır (Blount ve Robinson, 2016: 182). IV. Başlık, belirsiz metinde yer alan uluslararası haklar ve yükümlülükler hakkındaki anlayışımızda kademeli bir ilerlemeyi temsil eder ve ticari aktörler uzayın kullanımı ve keşfine daha fazla dahil oldukça önemli bir epistemik nokta olabilir.

Uluslararası Uzay Hukukunun Gelişimi

Francis Lyall ve Paul B. Larsen'a göre, Uzay Hukuku kavramı ilk kez 1926 yılında gündeme gelmiş ve o zamandan beri de tartışma konusu olmuştur. Bu yazarlara göre, Uzay Hukuku'nun kapsamı başlangıçta tam olarak tanımlanmamış, tamamen uzaya açılmanın pratik sorunlarıyla sınırlı kalmış ve teknik olarak ticari sözleşmelerden bir devletin uzaydaki davranışları gibi daha genel konulara kadar her şeye uygulanabilir olmuştur (Larsen ve Lyalla, 2017). Uzay Hukuku'nun ortaya çıkışı ve gelişimi noktasında, Antarktika'yı bilimsel koruma alanı olarak tanımlayan, bilimsel araştırma özgürlüğünü tesis eden ve kıtadaki tüm askeri faaliyetleri yasaklayan 1959 Antarktika Antlaşması örnek alınmıştır (Iliopoulos ve Esteban, 2020: 89). Zira uzay araştırmaları ve uzayda ortaya çıkan fiili durum Sovyetler Birliği'nin 4 Ekim 1957'de Sputnik 1'i ve 5 Kasım'da Sputnik 2'yi uzaya göndermesi ile ciddileşmiş, Sovyetler Birliği'nin uzay faaliyetlerine karşılık verme noktasında ABD yönetimini önce 1958 yılında Explorer-I uydusunu uzaya göndermiş

ve uzay araştırmalarını koordine etmek ve yürütmek için Ulusal Havacılık ve Uzay Ajansı-National Aeronautics and Space Administration (NASA) kurmuştur (Page, 1979: 449-451; Sivoletta, 2019: 2). Bu kapsamda artan uzay yarışının daha şiddetlenmemesi ve yıkıcı hale gelmemesi için Birleşmiş Milletler daha sonra uzayda uluslararası iş birliğini teşvik etmek amacıyla önce BM Uzay İşleri Ofisi'ni (UNOOSA) kurmuş, bunu daha sonra da bu konu ile ilgili yapılacak antlaşmaları denetlemek ve genel olarak uzayın barışçıl kullanımını sağlamak amacıyla 1959 yılında UNCOPUOS'un kuruluşu izlemiştir (Sevim, 2022: 352). UNCOPUOUS tarafından hazırlanan ve halihazırda yürürlükte bulunan beş uluslararası antlaşma ve bir dizi başka antlaşma, uzay hukukunun çerçevesini çizmiştir.

2015 tarihli ABD Uzay Uçuşları Rekabet Yasası'nın, devletler tarafından Dış Uzay Antlaşması'nın II. Maddesinin kabul edilen bir yorumu haline gelirse, o zaman uluslararası düzeyde ele alınması gereken bir dizi sorun ortaya çıkacaktır zira devletlerin yönetim yetkisinin uzayda faaliyet gösteren ticari varlıkları içine alacak şekilde genişletilmesi, bahsedilen bu ticari faaliyetlerin koordine edilebileceği bir rejim oluşturmasını gerektirecektir. Bu rejim, diğer pek çok şeyin yanı sıra, uzaydaki faaliyetlerin güvenli ve sürdürülebilir olmasını sağlamak, ticari aktörlerin uzay araştırmalarına yatırım yapmasını teşvik etmek ve uzay faaliyetlerinde uluslararası barış ve güvenliği sürdürmek için gerekli olacaktır. Bu noktada ABD Uzay Yasası, devletlerin uzaydaki faaliyetleri sırasında Dış Uzay Antlaşması ile getirilmiş olan rejimini korumak için iş birliği içine girebilecekleri olası bir yolu temsil etmektedir (Blount ve Robinson, 2016: 182). En azından ABD yönetiminin konuya yaklaşımı bu yöndedir. Ancak bu yaklaşımın uluslararası kamuoyunca, uzay araştırmalarına katılım arttıa ve uzay kaynaklarının paylaşımı noktasında talep ve rekabet arttıa ne derece kabul göreceği beklenip görülmesi gereken bir konudur.

Yukarıda ifade edildiği üzere, uluslararası hukukun temel hedeflerinden biri, devletler arasında istikrarlı ve barışçıl bir uluslararası ortam oluşturmaktır. Sonuç olarak devletler, kendi çıkarları ile uluslararası toplumun bir bütün olarak çıkarları arasında denge kurması gereken egemen eşitler olarak var olurlar ve uluslararası hukuku tatbik ederler. Bu ortamda Devletler sıklıkla gelişen teknolojiyi ve onun temel egemenlik sorularını sorgulanır hale getirmemesi sebebiyle ortaya çıkan sorunlarla yüzleşmek durumundadır. Örneğin, Uluslararası Telekomünikasyon Birliği (ITU) ve Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü (ICAO) kapsamındaki uluslararası telekomünikasyon ve uluslararası havacılık faaliyetleri siyasi sonuçları da olan ancak taşıyan teknik konularda olan uluslararası iş birliğinin örneklerindendir (De Man, 2021: 39-151). Bu rejimler, devletlerin toprak egemenliğinin temel ilkesini ihlal etmeyen teknik rejimleri benimseme yeteneğini temsil etmektedir. Uzak kaynaklarının çıkarımı da benzer bir sorun sebep olacaktır zira uzayın keşfi ve kullanımının devletin egemenlik alanını genişlettiği bir sahiplenme haline gelmesine yol açacağı endişesini beraberinde getirmektedir. Bu, 1945 sonrası dönemde tam olarak tarif edilmemiş bir soruyu gündeme getirmiştir (Salin, 2007: 31-39). 1945'teki teknoloji bir meydan okumadır zira ülkelerin sınırlarının aşılmasını sağlamıştır, ancak uzay teknolojisi de uluslararası hukuku sınırların ötesine geçmek için yeni yetenekler geliştirmeye mecbur bırakmıştır. Bu noktada Dış Uzay Antlaşması bu durumun üstesinden gelmek için bulunan bir çıkış yoludur ve uzay teknolojisinin gerek uluslararası hukuku gerekse devletler arası ilişkileri daha fazla zorlamaması için bir çözüm bulmuştur. Bu durum dış uzayın bölgesellikten çıkarılmasıdır. Bu da “İnsanlığın Ortak Mirası” ve “Sahiplenmeme” prensiplerinin uygulanması ile gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Ancak gelişen teknolojilerden kaynaklanan belirsizlikler sebebiyle devletler, yeni ve sınırları tam olarak tanımlanmamış ortamda devlet gücünün sınırlarının belirlenmesine

doğrudan yanıt veremediler ve bu da II. Madde’de muğlaklıklara sebep olmuştur.

Devletlerin uzayda devlet gücünün sınırlarını belirlemeleri konusunda aciliyet olmadığı ileri sürülmektedir. Bu noktada uluslararası toplum, egemenlik gibi sorunlu konuya hiç girmeden, uluslararası koordinasyon yoluyla uzay ve uzay araştırmaları konusunda istikrarı sağlayabilecek mekanizmaları tesis edebileceği iddia edilmektedir. Örneğin; ICAO veya ITU örneğinde olduğu gibi, teknik standartlara ve bilgi paylaşımının koordinasyonuna odaklanarak, devletler hem dış uzayı güvence altına alan hem de kullanımını ve keşfini kolaylaştıran bir iş birliği rejimi geliştirebilirler (Blount ve Robinson, 2016: 183-184). Dış Uzay Anlaşması’nın VI. Maddesi, böyle bir rejimin geliştirilmesinde kritik hale gelmektedir. Eğer devletler, uluslararası düzeyde davranış standartları konusunda uzlaşırlarsa, o zaman bu standartlar VI. Madde’nin yetkilendirme ve denetim gereksinimleri yoluyla iç hukuka da uygulanabilecektir (Foust, 2015). Örneğin, güvenlik standartları, sorumlu davranışları yönlendiren ve belirli bir ortamda öngörülebilirliği koruyan belirli kurallar yaratmaktadır. Örneğin, açıkça güvenlik standartları olarak sınıflandırılmasa da ITU tarafından yerle senkronize yörüngeye ilişkin olarak sürdürülen koordinasyon süreci, nihayetinde dış uzay alanında sorumlu davranışı ve öngörülebilirliği teşvik etmekte ve bir zaruret haline getirmektedir (Lyll ve Larsen, 2017: 229-1244).

Sonuç

Uzayda güvenlik ve sürdürülebilirlik hedeflerine ve uzayın özel sektörün kullanımına açılarak özelleştirilmesi için devletlerin teknik güvenlik standartları ve bilgi paylaşımı alanındaki iş birliklerini genişletmeleri gerekeceği öngörülmektedir. Bu iş birlikleri çeşitli yönlerden kademeli olarak gelişebilir ve gelişecektir. Farklı devletlerin ulusal mevzuatları, aktörlerin tabileri için yasal

parametreler belirleyecek bir rol oynayacaktır. Bu ulusal yasalar da belirli operatörler tarafından sürdürülen kabul görmüş uygulamaları formüle edecektir. Gerçekten de yerel mevzuatın uluslararası olarak kabul görmüş standartlar oluşturma gücü, ABD yasalarından çeşitli ülkelerin yasalarına “maksimum olası kayıp standardının” yayılmasında görülebilir (Langston, 2011: 324, 353; Myon-Rhee, 2009: 535-536; De Rozavel ve von der Dunk, 2011: 125-161). Devletler, yerel mevzuata ek olarak, uluslararası düzeyde de hukuk ve politika seçenekleri izleyebilir. Bu, Lahey Davranış Kuralları gibi bilgi paylaşımını artıran mekanizmaların, IADC Uzak Azaltma Yönergeleri gibi devletlerin en iyi uygulamalarını belirleyen anlaşmaların, resmi anlaşmaların, teknik standartların ve hatta uluslararası kuruluşların kullanılmasını içermektedir. Gerçekten de bu, dış uzayın sürekli güvenliği ve emniyeti için şeffaflık ve güven artırıcı önlemlerin geliştirilmesinin kritik olduğunu onaylayan Birleşmiş Milletler Hükümet Uzmanları Grubu tarafından da benimsenen bir yaklaşımdır. Güvenlik standartları ve bilgi paylaşımı, rutin etkileşimleri kolaylaştırır ve öngörülebilirliği artırarak uluslararası sistemdeki riski azaltmaktadır. Bu, yüksek güvenli bir ortamda anlaşmazlık nedeniyle çatışma riskini azaltır. Bu standartlar yalnızca devletler arasındaki güvenliği artırmakla kalmaz, aynı zamanda ticari yatırımcılar için kesinliği artırarak ticari girişimleri de kolaylaştırır. Aktörlerin ve teknolojilerin yaygınlaşmasıyla koordinasyon ihtiyacı arttıkça, güvenlik, devletlerin uluslararası koordinasyon yoluyla kendi çıkarlarını en üst düzeye çıkarabilecekleri ortak dil olarak hizmet etme konusunda benzersiz bir yeteneğe sahiptir.

Yeni Amerika Birleşik Devletleri düzenlemelerinden yararlanmaya çalışan şirketlerin büyük kısmı hala fon arayan şirketler olduğundan, ülkenin uzaydaki ilk kaynak çıkarma faaliyetlerini görmesine muhtemelen onlarca yıl var. Bu da Dış Uzak Antlaşması ve ABD Uzak Yasası’ndan kaynaklanan tartışmaların

muhtemelen devam edeceği ancak nihayetinde uluslararası topluluk tarafından çözüme ulaştırılacağı anlamına gelmektedir. Sonuç olarak, ABD'nin bu konudaki girişimlerinin uluslararası toplum tarafından kabul edilip edilmeyeceği önemli olacaktır ancak diğer ülkelerde uzay hukukunun nasıl geliştiğini ve özellikle bu ülkelerin Dış Uzay Antlaşması kapsamındaki yükümlölüklerini nasıl yorumladıklarını takip etmek de aynı derecede önemli olacaktır.

Kaynaklar

American Space Technology for Exploring Resource Opportunities in Deep Space Act, H. R. 5063, 113th Congress, 2014.

Aust A. (2010). *Handbook of International Law*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bach, T. (2015). *Obama's new push to mine Outer Space could spark a disaster, Miami professor warns*. Miami Times. <http://www.miaminewtimes.com/news/obamas-new-push-to-mine-outer-space-could-spark-a-disaster-miami-professor-warns-8105384> (Erişim Tarihi: 12 Haziran 2025).

Blount, P. J. (2007). Jurisdiction in outer space: Challenges of private individuals in space. (2007) *Journal of Space Law*, 33(2), 299-340.

Blount, P. J. (2011). Developments in space security and their legal implications. *Law/Technology*, (44), 35-39.

Blount, P. J. ve Robinson, C. J. (2016). One small step: The impact of the U.S. Commercial Space Launch Competitiveness Act of 2015 on the exploitation of resources in outer space. *North Carolina Journal of Law & Technology*, 18(2), 160-186.

Blount, P. J. (2020). Renovating space: The future of International Space Law. *Denver Journal of International Law & Policy*, 40(1), 515-532.

CBC. (2015). *U.S. space-mining law seen leading to possible treaty violations*. <http://www.cbc.ca/news/technology/space-mining-us-treaty-1.3339104> (Erişim Tarihi: 12 Haziran 2025).

Cheng, B. (1997). *Studies in International Space Law*. Oxford: Clarendon Press.

Christol, C.Q. (1982). *The Modern International Law of Outer Space*. New York: Pergamon Press.

Cohen, B. (2014). Use versus appropriation of Outer Space: The case for long-term occupancy rights. *Proceedings of the International Institute of Space Law 2014* Eleven International Publishing) 35-52.

De Man, P. (2021). Rights over areas vs. resources in outer space: What's the use of orbital slots? *Journal of Space Law*, 38(1), 39-151.

Diederiks-Verschoor I. H. P. ve Kopal, V. (1999). *An introduction to Space Law*. 2nd rev. ed., Londra: Kluwer Law International 1999.

Foust, J. (2015). *FAA review a small step for lunar commercialization efforts*. Space News. <https://spacenews.com/faa-review-a-small-step-for-lunar-commercialization-efforts/> (Erişim Tarihi: 12 Haziran 2025).

Gabrynowicz, J. I. (2004). Space law: Its Cold War origins and challenges in the era of Globalization. *Suffolk University Law Review*, 37(4), 1041-1065.

Gabrynowicz, J. I. (2005). The perils of landsat from grassroots to Globalization: A comprehensive review of US Remote Sensing Law with a few thoughts for the future. *Chicago Journal of International Law*, 6(1), 45-67.

Gorove, S. (1969). Interpreting Article II of the Outer Space Treaty. *Fordham Law Review*, 37(3), 349-354.

Gorove, S. (1977). *Studies in Space Law: Its challenges and prospects*. Leiden: A. W. Sitjhoff.

Hood, L. (2015). *Who owns space? US Asteroid-mining act is dangerous and potentially illegal*. The Conversation. <https://theconversation.com/who-owns-space-us-asteroid-mining-act-is-dangerous-and-potentially-illegal-51073> (Erişim Tarihi: 12 Haziran 2025).

Lyall, F. ve Larsen, P. B. (2017). *Space Law: A treatise*. Londra: Routledge.

Karimi, A. (2024). International responsibility of states for wrongful acts and non-prohibited acts. *International and Public Affairs*, 8(2), 21-26.

Kelly, R. (2004). Nemitz v. United States, a case of first impression: Appropriation, private property rights and space law before the federal courts of the United States case note. *Journal of Space Law*, 30(2), 297-310.

Kerrest de Rozavel, A. ve von der Dunk, F. G. (2011). Liability and insurance in the context of national authorisation. İçinde; von der Dunk, F.G. (Ed.), *National Space Legislation in Europe: Issues of Authorisation of Private Space Activities in the Light of Developments in European Space Cooperation, Studies in Space Law* (ss. 125-161). Leiden: Nijhoff.

Langston, S. M. (2011). Suborbital flights: A comparative analysis of national and international law. *Journal of Space Law*, 37(2), 299-393.

Marboe, I. (2012). The function of non-binding norms in International Space Law, The importance of guidelines and codes of conduct for liability of states and private actors. İçinde; Marboe, I. (Ed.), *Soft Law in Outer Space: The Function of Non-binding Norms in International Space Law* (ss. 119-144). Viyana: Böhlau Verlag.

Marchisio, S. (2005). The evolutionary stages of the legal subcommittee of the United Nations Committee on the Peaceful Uses of Outer Space (COPUOS). *Journal of Space Law*, 31(1), 219-242.

Masson-Zwaan, T. ve Richards, B. (2015). *International perspectives on space resource rights*. Space News.

<https://spacenews.com/op-ed-international-perspectives-on-space-resource-rights/> (Erişim Tarihi: 12 Haziran 2025).

Mckinsey, J. A. ve Burke, D. D. (2015). *Carper's understanding the law*. Stanford, CT.: Cengage Learning.

Myon-Rhee, S. (2009). Current status and recent developments in Korea's national space laws.) *Journal of Space Law*, 35(2), 523-539.

Nair, K. K. (2007). China's ASAT test: A demonstrated need for legal reform. *Journal of Space Law*, 33(1), 191-194.

Reisman, W. M. (1984). International incidents: Introduction to a new genre in the study of International Law. *Yale Journal of International Law*, 10(1), 1-20.

Salin, P-A. (2007). IASL-IISL international and interdisciplinary workshop on policy and law relating to outer space resources: The example of the Moon, Mars and other celestial bodies. *Air and Space Law*, 32(1), 31-39.

Schmitt, C. (2003). *The nomos of the Earth in the international law of the Jus Publicum Europaeum*. New York: Telos Press Publishing.

Shaw, M. N. (1997). *International Law*. New York: Cambridge University Press.

The Antarctic Treaty, Dec. 1, 1959.

Treaty on Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, Including the Moon and Other Celestial Bodies, Jan. 27, 1967.

Tronchetti, F. (2009). *The exploitation of natural resources of the Moon And other celestial bodies-A proposal for a legal regime*. Studies in Space Law. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers.

Tronchetti, F. (2010). Moon Agreement in the 21st Century: Addressing its potential role in the era of commercial exploitation of the natural resources of the Moon and other celestial bodies. *Journal of Space Law*, 36(2), 489-524.

U.N. Convention on the Law of the Sea arts. 86-120, 122-123, Nov. 16, 1994.

U.S. Commercial Space Launch Competitiveness Act, H.R. 2262, 114th Congress, 2015.

Vienna Convention on the Law of Treaties art. 31, May 23, 1969, 1155 U.N.T.S. 331.

BÖLÜM 3

MEMORY, PLACE AND IDENTITY: THE VENDÉE AS A REGION OF MEMORY

İREM ÖZGÖREN KINLI¹

Introduction

The Vendée is a region in western France whose name became closely linked to the French Revolution. Between 1793 and 1796, it was the scene of a prolonged conflict between republican forces and local insurgents. The conflict was rooted in the political, religious, and social changes brought by the Revolution, and it soon acquired a meaning that went beyond the events themselves. In later decades, the memory of the war continued to shape the way the region was seen and the way it came to understand itself. The Vendée therefore offers an important case for studying the relationship between civil war, memory, and regional identity.

Before the wars, Vendée was primarily the name of a recently created department rather than a historically cohesive cultural region. It acquired its regional meaning through the wars of 1793-1796 and through the memory that followed them. Jean-Clément Martin's idea of the Vendée as a *région-mémoire*, translated as a

¹ Assoc. Prof., İzmir Kâtip Çelebi University, Political Science and Public Administration, ORCID: 0000-0002-9774-6567

region of memory, is useful for this reason: it shows how the memory of a specific historical conflict gave coherence to a fragmented territory (Martin, 1984). This chapter follows that process beyond the immediate aftermath of the Revolution. It examines how the memory of 1793 was preserved in monuments, religious practices, family narratives, and local commemorations, and how it later found a modern public form in Puy du Fou.

The chapter is therefore concerned less with the military history of the Vendée wars than with the afterlife of the war. The discussion first outlines the historical setting of the Vendée wars and the conditions that made them a formative episode in regional memory. It then examines how remembrance was attached to places, symbols, and institutions in the nineteenth and twentieth centuries. The chapter next considers how this memory sustained a changing regional identity, before turning finally to Puy du Fou as a contemporary example of the staging of the Vendée past. The aim is to show how a regional identity was made and remade through the memory of 1793, from the aftermath of the Revolution to the present.

The Revolutionary Conflict and the Making of the Vendée

The conflict in the Vendée emerged from the encounter between the revolutionary state and rural society. In western France, the Revolution was not experienced only as a change in political language or national institutions; it also altered the place of religion, local authority, and relations between towns and the countryside. The Civil Constitution of the Clergy, adopted in 1790, divided priests between those who accepted the oath to the state and those who refused it, giving the Revolution a direct presence in communities where the parish priest remained central to local life. The immediate crisis came in 1793, when the Convention's decision to recruit 300,000 men for the armies of the Republic produced resistance in many rural areas. In the Mauges and the Vendée bocage, this

resistance took a more serious form. During March 1793, disturbances spread from Cholet to the Marais Breton-Vendéen and toward the Loire, while the events at Machecoul, Saint-Florent-le-Vieil, and Pont-Charrault gave the revolt wider visibility. The defeat of a republican column at Pont-Charrault on 19 March marked an important turning point: what had begun as local opposition to recruitment was now understood as armed rebellion. The uprising drew peasants, textile workers, local notables, and priests into a movement that was often poorly equipped and loosely organized, but capable of gathering large numbers of men and using local knowledge to its advantage. It was therefore neither a simple military campaign nor a fully coherent political movement, but a rural mobilization shaped by religion, local loyalties, and resistance to the new demands of the revolutionary state (Furet, 1988, pp. 341-344). This is also why the Vendée has often been treated not simply as a military revolt, but as a case in which social structure, local authority, and revolutionary pressure came together in a distinctive way (Tilly, 1964).

The violence of 1794 also helps explain why suffering and massacre later occupied such a central place in Vendée memory. The repression of the insurgent territory did not simply end the rebellion; it deepened the association between the region, civilian loss, and the language of martyrdom. The significance of this violence for the present argument lies less in its full military chronology than in the way it helped organize later remembrance around death, destruction, and local victimhood (Rolland-Boulestreau, 2024).

The events of 1793 changed what the word Vendée meant. It ceased to be only the name of an administrative department and became a political symbol. In republican usage, the Vendée came to evoke counter-revolution within France itself: rural resistance, Catholic loyalty, and attachment to an older social order. The conflict fixed the Vendée in revolutionary memory as a place of opposition

to the Revolution. This image was first produced from outside, in the language of the Republic, but it later became part of the region's own understanding of its past (Martin, 1984).

This symbolic meaning did not disappear when the fighting ended. On the contrary, it provided the basis for later forms of remembrance. The war gave the Vendée a name, a landscape of places, and a repertoire of figures and events through which the past could be narrated. Over time, this past was preserved in family memory, marked in the landscape, and recalled in local commemorations. The making of the Vendée as a historical region therefore continued after the war, through the practices by which the memory of 1793 was kept alive.

From War to Region of Memory

The passage from war to memory was not a simple movement from event to commemoration. In Martin's account, the wars of 1793 functioned as a formative event that brought existing tensions into open conflict: tensions between rural communities and small towns, religious loyalties and revolutionary authority, local forms of life and the demands of the new state. The war did not merely express these divisions. It gave them a territorial form and a common name. In this sense, the Vendée was made through conflict before it was preserved through memory (Martin, 1984).

The durability of this memory can be understood through Halbwachs's idea that memory is sustained within social frameworks. In the Vendée, these frameworks were not abstract. They were found in families, parishes, local stories, religious practices, and repeated commemorations. Through them, the war of 1793 was not remembered simply as a distant episode in national history. It became part of a local world in which certain events, figures, and places acquired a stable meaning. Memory, in this sense, did not merely keep the past alive; it gave the past a social form

through which later generations could recognize themselves (Halbwachs, 1925; Martin, 1984).

Nora's idea of *lieux de mémoire* is useful here because it shows how collective memory becomes anchored in places, symbols, and rituals. In the case of the Vendée, however, this concept needs to be understood on a regional scale. The memory of 1793 was not concentrated only in a few official monuments. It spread across churches, crosses, villages, roads, plaques, family objects, and local names. These traces linked scattered places to one another and helped turn local memories into a wider regional narrative. This is why Martin's term *région-mémoire* is so fitting. The Vendée was not simply a place where memory was located; it was a territory whose coherence was gradually produced through memory itself (Martin, 1984; Nora, 1989).

This regional scale is important because it shifts the analysis from isolated memorial objects to the spatial organization of collective memory. A monument, a cross, or a family story does not by itself create a region of memory. What matters is the accumulation of such traces and the way they are linked to one another through repeated narration, ritual movement, and local recognition. The Vendée became meaningful not because every inhabitant remembered the war in the same way, but because different memories could be connected to a shared territorial frame. In this sense, memory worked as a form of regionalization. It drew boundaries, identified meaningful places, and connected dispersed communities to a common symbolic geography. The region was therefore not only the background against which memory unfolded; it was one of the outcomes of memorial practice itself.

Yet this memory was never a simple inheritance. It was shaped by conflict over the meaning of 1793. Republican language first marked the region as the emblem of counter-revolution and resistance to the new order. Within the region, however, the same

past could be recast as a history of suffering, fidelity, and local dignity. This double movement is central to the making of the Vendée as a region of memory. The war furnished a shared past, but memory gave that past a selective form: it emphasized martyrs, priests, peasant soldiers, massacres, and royalist figures, while leaving less room for republican experiences or internal divisions. The region was thus held together not by a single historical truth, but by a durable narrative through which 1793 could continue to define belonging (Martin, 1984).

The contested character of this memory also appears in later historiographical debates over the violence of the Vendée. The question of whether revolutionary repression should be described as genocide has made the Vendée a site of argument well beyond regional history. Martin treats this debate as a struggle over the political uses of the past and over the public authority of historians, while recent scholarship has returned to the issue in the context of civil war, state violence, and the history of genocide (Bell, 2020; Martin, 2000). For the purposes of this chapter, the debate matters less as a question to be adjudicated than as evidence that the meaning of 1793 remained politically charged long after the war itself had ended.

Places, Monuments, and the Organization of Remembrance

The memory of 1793 became durable because it was given material and spatial form. It was carried not only by stories or political language, but also by visible signs in the landscape. From the end of the fighting, crosses and small commemorative structures were erected by survivors or by families who wished to preserve the memory of the dead. These early acts of remembrance were local and often private, but they were important because they placed the memory of the war in the immediate surroundings of everyday life. The Vendée was remembered not only in books or speeches, but also

on roads, in villages, near churches, and at sites associated with violence and loss (Martin, 1984).

This materialization of memory expanded during the Restoration. The return of monarchy created a political climate in which the memory of the Vendée could be publicly honoured. Monuments were built for major royalist figures, and princely visits gave new visibility to former combatants and to places associated with the wars. By the 1830s, the principal leaders and the most important sites of the uprising had already been fixed in local memory. The July Monarchy attempted to weaken some of these commemorative signs, but the movement did not disappear. On the contrary, the monumental expression of Vendée memory grew stronger in the second half of the nineteenth century and reached a particular intensity between the 1880s and the early twentieth century (Martin, 1984).

These monuments should not be seen as passive reminders of the past. They formed a memorial landscape. As Dwyer and Alderman argue, commemorative landscapes can be read as texts, arenas, and performances: they present particular narratives, reflect struggles over public space, and are activated through ceremonies and repeated use (Dwyer & Alderman, 2008). This approach is useful for the Vendée because its monuments did more than mark where events had happened. They helped define which events mattered, which figures deserved public honour, and which version of the past would be made visible. In this sense, the landscape of remembrance was also a landscape of selection.

The selectivity of this memory is especially clear in the names and figures that were commemorated. Localities in the former insurgent zone often recalled royalist leaders, priests, martyrs, and massacres. Charette, Cathelineau, La Rochejaquelein, and other figures became part of a regional vocabulary of remembrance. At the same time, republican actors were largely absent from this

commemorative landscape, except in a few limited or moderate cases. This absence mattered. It showed that Vendée memory was not simply a record of all sides of the conflict. It was an organized memory, centred on suffering, fidelity, sacrifice, and local heroism (Martin, 1984).

The politics of commemoration became particularly visible under the Third Republic. In a period when republican education and public symbolism were expanding, royalist and conservative commemorations in the Vendée offered a counter-memory by preserving an alternative interpretation of the Revolution, one centred not on republican emancipation but on religious fidelity, local suffering, and royalist sacrifice. Statues and monuments to figures from the royalist armies did not simply look back to 1793. They also intervened in the political struggles of the late nineteenth century. Oakland's study of royalist memorials in the early Third Republic shows how commemorative practices could contest republican memory culture and claim public space for an alternative reading of the Revolution (Oakland, 2024). The memory of the Vendée was therefore both historical and political: it linked the dead of 1793 to later conflicts over religion, education, and the meaning of France.

The organization of remembrance also depended on associations, publications, and local initiatives. Over time, groups dedicated to preserving Vendée memory took over the work once carried by families, clergy, and local notables. They maintained monuments, organized ceremonies, published accounts, and kept the names of local figures in circulation. This gave the memory of 1793 an institutional life. It also helped connect small-scale memories to a wider regional story. A cross in one village, a street name in another, a ceremony at a massacre site, or a publication on a local hero could all be drawn into the same narrative of regional identity.

Remembrance also entered domestic and everyday life through smaller objects. Weapons, religious objects, images, lithographs, photographs, postcards, and other material traces of the wars circulated within families and local communities. These objects did not have the public visibility of monuments, but they helped keep the past close to everyday experience. They also linked family memory to the wider regional narrative, allowing the Vendée past to be preserved not only in public spaces, but also in homes and ordinary forms of transmission (Martin, 1984).

These domestic and local forms of remembrance are important because they show that Vendée memory did not depend only on official commemoration. Public monuments gave the past visibility, but smaller objects and family narratives gave it intimacy and continuity. A cross, a weapon, an image, or a story told within a family could connect ordinary lives to the larger regional narrative. This helped blur the boundary between private memory and public history. The war was not remembered only during ceremonies or through monumental forms; it could also be encountered in the material and narrative traces preserved within households. In this way, remembrance became part of everyday socialization. It allowed later generations to inherit the Vendée past not as abstract history, but as something attached to family, place, and local belonging.

This everyday dimension also helps explain the emotional durability of Vendée memory. Public monuments could give the past visibility, but domestic objects and family narratives gave it proximity. They allowed the war to be remembered both as a collective tragedy and as something connected to named ancestors, familiar houses, parish histories, and ordinary landscapes. This mattered for identity formation because it made the past socially intimate. Later generations did not have to experience the war directly in order to feel attached to it; they encountered it through inherited stories, local objects, and places that carried emotional

authority. The memory of 1793 was therefore transmitted through a combination of public visibility and private familiarity. Its force came from the fact that it could be both monumental and personal, both regional and domestic.

The link between memory and place is central here. Hoelscher and Alderman argue that memory and place together provide much of the context through which modern identities are formed (Hoelscher & Alderman, 2004). The Vendée illustrates this point clearly. Its identity was produced both by a shared belief about the past and by the repeated attachment of that past to specific locations. Memory became credible because it could be seen and visited. It was anchored in material signs and in familiar landscapes. The region of memory was therefore built through the accumulation of places: churches, roads, monuments, cemeteries, village names, and sites of massacre.

By the late nineteenth and twentieth centuries, this network of places had made the Vendée past part of regional public life. Remembrance was no longer confined to those who had inherited family stories from the wars. It became available through visible markers, ceremonies, associations, and local histories. This did not make the memory fixed or uncontested. It remained selective and political. Yet it gave the region a durable structure of remembrance. The Vendée could now be encountered as a landscape in which the past had been organized, materialized, and repeatedly made meaningful.

Regional Identity and the Long Life of Memory

The organization of remembrance did more than preserve the memory of 1793. It also helped sustain a regional identity over time. Through monuments, religious practices, family narratives, local commemorations, and associations, the past became part of the language through which the Vendée could describe itself. This

identity was not based only on descent from those who had fought in the wars. It was produced through repeated acts of recognition: remembering the same figures, returning to the same places, and giving the same events a privileged place in local history. The memory of 1793 therefore worked as a shared reference through which the region could distinguish itself within the wider history of France (Martin, 1984).

This does not mean that Vendée identity remained unchanged. It would be misleading to treat it as the simple survival of an old royalist or Catholic world. Vendée identity is better understood as a historical construction, shaped through changing political, religious, and cultural circumstances. In the Vendée, the memory of the war could be adapted to different moments: it could support royalist loyalty, Catholic belonging, local pride, or a broader claim to regional distinctiveness. The continuity of Vendée identity therefore lay not in the repetition of an unchanged doctrine, but in the ability of 1793 to remain meaningful in changing contexts.

The persistence of this identity was also supported by later attempts to reactivate the memory of 1793. The Vendée wars formally ended in 1796, but the region was again invoked in 1815 and 1832 as a possible royalist stronghold. These later episodes did not reproduce the scale of the original conflict, yet they helped keep the memory of 1793 politically available. They linked new moments of crisis to the founding memory of the war and reinforced the image of the Vendée as a land of fidelity, resistance, and rural attachment. In this way, the memory of the first war was extended across the nineteenth century rather than confined to the revolutionary decade (Martin, 1984).

This also means that Vendée identity should be understood as a repertoire rather than as a fixed political position. The memory of 1793 offered a set of figures, places, emotions, and moral contrasts that could be used in different historical situations. Fidelity, sacrifice,

rural attachment, religious belonging, and resistance to outside authority did not always have the same political meaning. They could support royalist memory in one context, local pride in another, and cultural distinctiveness in a later period. What remained stable was not a single doctrine, but a symbolic vocabulary through which the region could continue to speak about itself. This helps explain why the Vendée past could survive changes in regime, social structure, and political language. It was flexible enough to be reinterpreted, but recognizable enough to maintain continuity.

The notion of repertoire also makes it possible to avoid treating Vendée identity as merely conservative or nostalgic. Memory did not simply preserve an older political world; it provided a language through which the region could negotiate its place within changing versions of France. At different moments, the same references to fidelity, sacrifice, rural attachment, and religious belonging could be used to express resistance to republican centralization, attachment to local dignity, or pride in cultural distinctiveness. Vendée identity was therefore relational. It was formed not only by remembering 1793, but also by contrasting the region with external powers, national narratives, and later political cultures. This boundary-making function was central to its durability. The memory of the war offered a way to say who belonged, what had been suffered, and why the region possessed a distinct moral history.

Bucher's work on the descendants of the Chouans is important for the same reason. It shows that contemporary Vendée identity cannot be reduced to passive fidelity to a monarchist, Catholic, or anti-revolutionary past. The identity of the Vendéens was made through changes, reversals, and reappropriations as much as through continuity (Bucher, 1995). The related figures of the Chouan and the Vendéen could be used to express attachment to tradition, but also to situate the region within modern debates about

locality, political culture, and cultural difference. In this sense, Vendée identity was not simply inherited from the wars. It was continually reworked through the ways in which later generations chose to use, simplify, or reinterpret that past.

By the late twentieth century, this memorial repertoire could move from local commemoration into modern cultural performance. The next section turns to Puy du Fou as the most visible example of this shift (Martin & Suaud, 1996).

Puy du Fou and the Staging of the Vendée Past

Puy du Fou is a major historical performance site in the Vendée, where regional and national pasts are staged through large-scale spectacles, local participation, and theatrical narration. It should therefore be understood as a performative extension of the Vendée's memorial landscape rather than as a separate phenomenon. It did not create Vendée memory from nothing; it reorganized themes already present in monuments, parish narratives, family stories, and local ceremonies, including rural life, religious attachment, suffering, loyalty, and the defence of a threatened local world, into a theatrical form addressed to wider audiences.

Martin and Suaud's analysis is useful because it treats Puy du Fou as a social and cultural enterprise rather than only as a spectacle. The project did not merely present the Vendée past to passive spectators. It sought to involve local people as actors in the representation of their own history. In this sense, the Vendéens were both the object and the subject of the performance. The show gave them a role in staging the memory that had long been attached to their region. It also created a wider social world around the performance, including associations, local media, and cultural activities that helped extend the meaning of Puy du Fou beyond the stage itself (Martin & Suaud, 1992, 1996).

The themes staged at Puy du Fou drew heavily on the older vocabulary of Vendée memory. The spectacle presented a rural world marked by religious attachment, loyalty, suffering, sacrifice, and resistance to forces seen as external or destructive. It translated the older commemorative language of the Vendée into a dramatic narrative. The defence of the region, the celebration of a rural past, the return to traditional values, and the critique of the modern world all became part of the symbolic universe of the performance. The Revolution was not presented merely as an event of the past. It became a way of speaking about the transformation of French society as a whole (Martin & Suaud, 1996).

This is why Puy du Fou is important for understanding regional identity. It selected and reorganized existing themes in a form that could be shared by performers, spectators, and visitors. The figure of the Vendéen appeared as rural, faithful, rooted, and threatened by external change. This image was powerful because it condensed a long and complex history into a clear emotional narrative. Like earlier monuments and commemorations, Puy du Fou made some parts of the past visible and left others in the background. It offered not the whole history of the Vendée, but a dramatized version of the past through which the region could recognize itself. In this respect, Puy du Fou did not simply represent an inherited peasant identity; it participated in the continuing reinvention of the Vendéen peasant as a figure of rootedness, fidelity, and resistance (Martin & Suaud, 1992).

The social dimension of the spectacle is especially important. Puy du Fou created not only a representation of community, but also a community of performers. The figure of the Puyfolais gave the participants a shared identity within the performance itself. Acting in the show was not simply a matter of playing historical roles. It was also a way of taking part in a collective act of remembrance. The spectacle created a temporary social world in which local history,

voluntary participation, and emotional attachment were brought together. In this respect, Puy du Fou functioned as a performative memory site: the past was not only displayed, but collectively enacted (Dwyer & Alderman, 2008; Martin & Suaud, 1992).

The importance of enactment lies in the fact that it transforms memory into embodied practice. In monuments and plaques, the past is encountered as a visible trace; in performance, it is temporarily inhabited. Participants do not merely refer to Vendée memory from a distance. They speak its language, reproduce its gestures, and place themselves within its emotional structure. This does not make the performance historically transparent, but it helps explain its social power. Puy du Fou produces a sense of authenticity not primarily through archival precision, but through participation, scale, repetition, and affective involvement. The past becomes credible because it is collectively performed and repeatedly experienced. In this way, the spectacle extends older commemorative practices while also changing their form: memory becomes not only something preserved in place, but something enacted before an audience.

Puy du Fou also widened the audience of Vendée memory. Earlier remembrance often required local knowledge of a cross, a family story, a village name, or a commemorative ceremony; the spectacle translated these inherited meanings into an emotionally legible narrative of rooted community and external disruption. This gave the memory new public force, but it also inserted it into the cultural economy of tourism, performance, and regional branding. The region of memory thus became not only a remembered territory, but also a cultural image that could travel beyond the region itself.

This staging, however, also shows the risks involved in the modern performance of memory. By transforming the Vendée past into a dramatic and accessible narrative, it simplified and mythologized the image of the Vendéen. Martin and Suaud emphasize this process of reinvention: the performance helped

produce an emotionally charged image of regional identity, rooted in the counter-revolutionary memory of 1793 (Martin & Suaud, 1992, 1996). This does not mean that the spectacle is merely artificial or false. It means that it works like other forms of collective memory. It selects, arranges, and gives emotional force to certain elements of the past.

Taken together, these features make Puy du Fou one of the most visible contemporary expressions of the Vendée as a *région-mémoire*: a memorial landscape reworked as cultural performance, while older themes of suffering, fidelity, rurality, and regional distinction remain recognizable (Martin, 1984; Martin & Suaud, 1996).

Conclusion

The Vendée shows how a regional identity can be formed through the long afterlife of conflict. The wars of 1793-1796 did not simply leave behind a record of military confrontation between republican forces and local insurgents. They gave the region a name, a set of symbolic places, and a language through which later generations could understand their relation to the revolutionary past. In this sense, the Vendée became more than the site of a civil war; it became a region whose identity was organized through the memory of that war.

This process was neither immediate nor neutral. Republican discourse first marked the Vendée as a symbol of counter-revolution, rural resistance, Catholic loyalty, and attachment to the old order. Within the region, however, the same past could be reworked as a history of suffering, fidelity, sacrifice, and local dignity. Crosses, chapels, monuments, plaques, street names, ceremonies, associations, family narratives, and local histories gave this memory a visible and repeatable form. They also made it selective, emphasizing martyrs, priests, peasant soldiers, royalist leaders, and

massacres while leaving less space for republican experiences or internal divisions. Martin's idea of the Vendée as a *région-mémoire* captures precisely this process: memory did not merely survive in the region; it helped produce the region as a coherent historical and symbolic space (Martin, 1984).

Puy du Fou represents the modern extension of this process. It transformed older themes of rural life, religious attachment, suffering, loyalty, and regional distinction into public cultural performance. In doing so, it moved Vendée memory from monuments and local commemorations into theatre, spectacle, tourism, and collective participation. Yet this modern form also retained the selectivity of earlier memory practices, turning a complex historical experience into a powerful narrative of identity (Martin & Suaud, 1996). The Vendée therefore illustrates the close relationship between civil war, memory, place, and regional identity: its identity was not simply inherited from history, but produced through the continuous work of remembrance, institutionalization, materialization, and performance.

References

Bell, D. A. (2020). The French Revolution, the Vendée, and genocide. *Journal of Genocide Research*, 22(1), 19-25. <https://doi.org/10.1080/14623528.2019.1655953>

Bucher, B. (1995). *Descendants de Chouans: Histoire et culture populaire dans la Vendée contemporaine*. Editions de la Maison des sciences de l'homme.

Dwyer, O. J., & Alderman, D. H. (2008). Memorial landscapes: Analytic questions and metaphors. *GeoJournal*, 73(3), 165–178. <https://doi.org/10.1007/s10708-008-9201-5>

Furet, F. (1988). Vendée. In F. Furet & M. Ozouf (Eds.), *Dictionnaire critique de la Révolution française: Evénements* (pp. 341-359). Flammarion.

Halbwachs, M. (1925). *Les cadres sociaux de la mémoire*. Félix Alcan.

Hoelscher, S., & Alderman, D. H. (2004). Memory and place: Geographies of a critical relationship. *Social & Cultural Geography*, 5(3), 347–355. <https://doi.org/10.1080/1464936042000252769>

Martin, J.-C. (1984). La Vendée, région-mémoire. In P. Nora (Ed.), *Les lieux de mémoire: Vol. 1. La République* (pp. 595–617). Gallimard.

Martin, J.-C. (2000). A propos du “génocide vendéen”: Du recours à la légitimité de l'historien. *Sociétés contemporaines*, 39(3), 23-38.

Martin, J.-C., & Suaud, C. (1992). Le Puy du Fou: L'interminable réinvention du paysan vendéen. *Actes de la recherche en sciences sociales*, 93, 21-37. <https://doi.org/10.3917/arss.p1992.93n1.0021>

Martin, J.-C., & Suaud, C. (1996). *Le Puy-du-Fou, en Vendée: L'histoire mise en scène*. L'Harmattan.

Nora, P. (1989). Between memory and history: Les lieux de mémoire. *Representations*, 26, 7-24. <https://doi.org/10.2307/2928520>

Oakland, G. (2024). Royalist memorials of the civil war in the Vendée during the early Third Republic. *French History*, 38(3), 350-365. <https://doi.org/10.1093/fh/crad059>

Rolland-Boulestreau, A. (2024). 1794, the year of massacres in the War of the Vendée? *Annales historiques de la Révolution française*, 418(4), 85-108. <https://doi.org/10.3917/ahrf.418.0085>

Tilly, C. (1964). *The Vendée: A sociological analysis of the counterrevolution of 1793*. Harvard University Press.

BÖLÜM 4

THE TRANSFORMATION OF EUROSCEPTICISM IN POST-BREXIT EUROPE: THE CASES OF FRANCE AND GERMANY

ALİ SAYILGAN¹

Giriş

The European Union is one of the most important integration projects that emerged after the Second World War with the aim of establishing lasting peace on the European continent, deepening economic cooperation, and limiting interstate competition through institutional mechanisms. Beginning with the idea of bringing key elements of the war economy, such as coal and steel, under common control, this process has expanded over time to include goals such as a common market, economic union, monetary union, a common legal order, and political integration. In this respect, the European Union is not only a model of interstate cooperation but also a historical experiment in which the relationship between national sovereignty and supranational governance has been redefined (Pollack, 2001; Cram, 2009).

However, European integration has never been a field of absolute consensus. The expansion of the European Union's areas of

¹ Research Assistant, Cappadocia University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Political Science and International Relations, Orcid: 0009-0004-1645-1874

competence, the limitation of the decision-making capacities of nation-states, common monetary policy, migration management, border security, debates on democratic legitimacy, and bureaucratic decision-making processes have, at different times, led to the strengthening of Euroscepticism. Therefore, Euroscepticism should be considered not merely as a simple form of opposition to the European Union, but as a broader political debate concerning the nature, direction, and limits of European integration (Leconte, 2010; De Vries, 2018; Boomgaarden et al., 2011).

The Brexit process has marked a significant turning point for Euroscepticism. The United Kingdom's departure from the European Union demonstrated, for the first time, that a member state could reverse the integration process. However, it is not possible to say that Euroscepticism has entirely shifted towards an exit-oriented line after Brexit. On the contrary, particularly in countries at the heart of European integration, such as France and Germany, Euroscepticism has acquired a more complex, selective, and sovereign character. This new form aims not so much at directly ending EU membership, but rather at limiting the influence of the European Union in the areas of national sovereignty, migration, economy, security, and identity (Oliver, 2015; Jones, 2018; Taggart & Szczerbiak, 2018).

This transformation is driven not only by Brexit but also by the multiple crises Europe has faced in recent years. The Covid-19 pandemic has made visible the vulnerabilities of European economies and the limits of their collective crisis management capacity. Migration movements have strengthened the discourse of Eurosceptic parties, particularly through debates on border security and cultural identity. The energy crisis, inflation, economic protectionist tendencies, and the deepening security debates following the Ukraine War have brought the issues of solidarity,

sovereignty, and strategic autonomy within the European Union back to the forefront. These crises have transformed Euroscepticism from a marginal political reaction into a persistent area of debate affecting centrist politics (Bergsen, 2020; Samadashvili, 2020; Huysmans, 2000; Pirro et al., 2018).

This study aims to examine how Euroscepticism has transformed in the post-Brexit era, using France and Germany as examples. In the French case, the National Union's discourse towards the European Union has shifted from a direct demand for "Frexit" to a line prioritizing national sovereignty and aiming to transform the EU from within. In the German case, the AfD produces a harsher and more radical Euroscepticism through its opposition to the euro, its criticisms of migration policies, border security, and Brussels' authority. These two examples demonstrate that Euroscepticism is not uniform; it varies according to countries, parties, and areas of crisis (Walsh, 2016; Sapin, 2019; Baluch, 2017; Grimm, 2015).

The main argument of this study is that Euroskepticism did not disappear after Brexit, but rather transformed from a directly secessionist stance into a more sovereign, issue-based, and party-centered form of opposition. In this context, Euroskepticism should be considered not only as a demand for withdrawal from the European Union, but also as a political struggle centered around the question of how deeply European integration will deepen in which areas and what powers nation-states will retain in this process (Usherwood et al., 2018; De Vries, 2018).

The first part of the study will examine the concept of Euroskepticism within the framework of the distinction between hard and soft Euroskepticism. It will then assess the impact of Brexit, Covid-19, migration, and other crises on Euroskeptic discourse. The

second part will examine the French example, particularly through the transformation of the National Union's discourse on the European Union. The third part will analyze the AfD's Euroscepticism in Germany in the context of debates on the euro, migration, and national sovereignty. The conclusion will discuss the contemporary nature of Euroscepticism and its significance for the future of European integration, drawing on the examples of France and Germany.

The Concept of Euroscepticism

Euroscepticism generally refers to political attitudes, discourses, and party positions that question, criticize, or oppose the European Union and the process of European integration. While some Eurosceptic actors reject the EU as a political project in principle, others criticize specific policies, institutional arrangements, or the transfer of authority from the national to the supranational level. In this sense, Euroscepticism should not be understood as a single and uniform ideology, but as a broad field of political opposition shaped by concerns over sovereignty, democracy, bureaucracy, migration, and national identity (Ray, n.d.; Kopecky & Mudde, 2002; Taggart & Szczerbiak, 2004).

When looking at the main source of this approach, first of all, the idea that the European integration project weakens the European nation states comes to the fore, and people or entities with this understanding try and take actions to slow down, stop or completely reverse the integration of the European Union. In order to justify this approach, arguments are used that the European Union institutions have a democracy deficit and that the European Union institutions are far from the masses due to their bureaucratic structure (Kopecký & Mudde, 2002; Boomgaarden et al., 2011).

On the other hand, Euroscepticism is generally divided into two main types: hard Euroscepticism and soft Euroscepticism. Hard Euroscepticism refers to a principled and fundamental opposition to the European Union and the broader project of European integration. In this position, the EU is not only criticized for particular policies or institutional problems; rather, its political structure, authority, and integrationist direction are rejected at a more basic level. Political actors adopting this view may therefore support withdrawal from EU membership or defend positions that challenge the legitimacy of the European integration project as a whole (Taggart & Szczerbiak, 2004).

Secondly, Soft Euroscepticism does not necessarily reject the European Union or the idea of European integration in principle. Instead, it focuses on criticism of specific EU policies, institutional practices, or the excessive deepening of integration. Political parties adopting this position may oppose the transformation of the EU into a more federal structure, while still accepting the single market, legal cooperation, or certain forms of economic integration. Therefore, soft Euroscepticism represents a conditional and issue-based criticism rather than a complete rejection of the EU (Taggart & Szczerbiak, 2004; Flood, 2002; Kopecky & Mudde, 2002).

The Historical Background of Euroscepticism

“It is difficult to determine exactly when euroscepticism emerged, which can also be defined as the clearest expression of the discourse questioning the legitimacy and course of the European project. However, it would not be wrong to say that the framework of euroscepticism is drawn by the discussions about how Europe is built in the political arena.” (Hooghe & Marks, 2007, p. 119). Therefore, the effects of this understanding are not seen in the periods when the integration has not been realized and the unity of

Europe as an idea has not been completed. In this context “It is not possible to talk about Europe as an idea or consciousness in any meaningful way until the 16th century.” (Delanty, 2015, p. 420). On the other hand, the idea of founding the European Union, which has become more evident since the 19th century, has led to the formation of eurosceptic ideas on a serious basis (Crespy & Verschueren, 2009).

In this context, six European states that came together on the basis of the Schuman Plan and the European Coal and Steel Community both laid the foundations of the European Union and laid the groundwork for the first serious reactions to this formation. In addition, the states that joined the union supported this thesis by presenting their reservations at many points. For example: De Gaulist masses, who were influential in France, opposed the establishment of the idea of a European army and also criticized joining the Eurozone in the next period. In Germany, in the early periods of the Union, in order to change the negative image of Germany, although the reactions were limited, the fact that Germany became a great power again revived the eurosceptic ideas in Germany.

In addition to these, especially the UK has abstained from the Union policies many times since its incorporation into the Union and has affected other states in its geography in this context. In addition, in the Netherlands, one of the Benelux countries, which was very influential in the establishment of the European Union, eurosceptic reactions increased with the influence of far-right parties. On the basis of these reactions there are fundamental issues which gained a legal ground with the Maastricht Agreement in 1993: Such as; the Eurozone of the European Union, the European army, the European constitution, a single liberal European market, human rights actions

and refugee policies (Hooghe & Marks, 2007; Topaloff, 2012; De Vries & Edwards, 2009).

Brexit and Its Impact on Eurosceptic Politics

Brexit is a significant turning point in the history of European integration in terms of European skepticism. The United Kingdom's decision to leave the European Union following the 2016 referendum, and its formal termination of membership in 2020, marked the first time in the history of the European Union that a member state withdrew from the integration process. This situation challenged the assumption that the European Union was an irreversible and continuously deepening model of integration (BBC News, 2019; Jones, 2018).

The main impact of Brexit on European skepticism is that leaving the EU has ceased to be a theoretical possibility and has become a politically feasible option. This process has provided Eurosceptic parties, in particular, with the opportunity to express their opposition to the European Union more strongly. However, it is not possible to say that all skeptical movements in Europe have directly shifted towards a separatist line after Brexit. On the contrary, for many Eurosceptic parties, Brexit has become a point of reference not so much for leaving the EU, but for the need to limit the EU's powers, strengthen national sovereignty, and restructure Brussels-centric decision-making processes (Taggart & Szczerbiak, 2018; Usherwood et al., 2018).

In this context, Brexit has affected Eurosceptic discourse in France and Germany in different ways. In France, the National Union, which previously held a more hardline anti-EU and anti-euro stance, has gradually moved away from a direct demand for exit and developed a discourse focused on transforming the European Union

from within, strengthening national sovereignty, and taking tougher measures in immigration policies. In Germany, the AfD has adopted a more radical line, particularly questioning Brussels' powers through the euro crisis, migration movements, and the EU's fiscal policies (Sapin, 2019; Baluch, 2017; Grimm, 2015).

Therefore, the most important result of Brexit is that it has made Euroscepticism visible not only as a matter of "leaving the EU," but also as a broader political struggle over the direction and limits of European integration. Following Brexit, European skepticism has taken on a more selective and issue-based character, shaped around matters such as sovereignty, immigration, the economy, border security, and national autonomy, rather than a purely exit-focused model (Jones, 2018; De Vries, 2018).

The Economic Effects of the Covid-19 Pandemic on the European Union

The Covid-19 Crisis, which created an unprecedented shock in the global economy, showed itself quite harshly in the newly recovered but still vulnerable EU economy, and the EU economy and the global economy faced a deep economic recession. According to the studies on the estimation of the effects of the global crisis created by the Covid-19 pandemic on the EU, in the forecasts made in December 2019 for the economic outlook of the EU, an increase of 1.4 percent in the EU's GDP is expected in 2020. It is stated that the value will be -2.6 percent, there will be a decrease in exports and imports, and the manufacturing sector will be affected the most. "Also, according to the report, which also includes the estimates of the IMF, as of May, a decrease of 10-16 percent in world trade, 9-15 percent in EU exports and 11-14 percent in imports is expected, while the world's total GDP is 6.3 percent, the EU Its GDP is

estimated to decrease by 7.5 percent.” (European Commission, 2020, pp. 1–2).

In addition, the Covid-19 crisis has unexpected and shocking effects not only in the EU but also in other countries and the global economy. A sharp decline in global economic growth strengthens the estimations that the global picture will be more pessimistic than the 2008-2009 Global Financial Crisis period. It is expected that the forecast data will improve in 2021, with the improvement in both supply and demand after the global supply chains were restored after the optimistic picture materialized and the epidemic ended this year and the normalization process started. However, even in the most optimistic picture, all these values are still below the expected 2019 estimated values, and the economic effects of Covid19 on the global economy and the EU are uncertain (Bergsen, 2020; Samadashvili, 2020; Oxford Analytica, 2020).

Global Migration and the Rise of Eurosceptic Discourses

Since the European Union is an economically and socially attractive region, it has been a constant source of hope for immigrants from developing and underdeveloped countries. Immigrants, who were considered controlled in order to meet their labor needs, later went out of control and became a problem for every EU country. Thus, while each member country is trying to make its own regulations, there have been efforts to make common policies across the EU.

The sudden migration wave, which is mostly made up of those fleeing the Syrian civil war in Europe, and which affects all countries to a degree that puts the EU's policies in trouble, is causing trouble for Europe. This wave of immigration has shown that Europe and the international community are not ready for large numbers of

immigration waves. It has been understood that they do not have enough systems and infrastructure to protect immigrants in distress. Due to the lack of such an infrastructure, it is seen that leaders with populist discourse use these deficits to negatively direct the liberal and tolerant society, whose foundations and superstructure have been formed for many years. In this context, on the basis of the political, social, economic and cultural crises that occurred due to migration, the influence of parties with a euroskeptic understanding has increased (Huysmans, 2000; Vigneswaran, 2020; Pirro et al., 2018; Taggart & Szczesniak, 2018).

The Historical Background of Euroscepticism in France

The political foundations of European integration date back to the French Emperor Napoleon. In the following process, Robert Schuman and Jean Monnet made serious efforts at the point of integration. As it can be understood from the efforts of such French statesmen, it is seen that the country that has undertaken the diplomatic and political dimensions of the integration is France. In order to achieve this integration, the differences of opinion on how to solve the German problem had to be resolved after the Second World War, as well as the problems based on the identity of the nation-state of the French. In this context, Charles de Gaulle's rebuilding of the French national identity and associating a divided nation, the French nation-state with the values of enlightenment and democracy around a common vision about the role of France on the world stage, ensured the internalization of the idea of Europe. Here, De Gaulle's rhetoric that France should maintain its national sovereignty by exercising a strong leadership in Europe has been effective.

Thus, the French, who took power in Europe, had a strong position to build peace with Germany. The Franco-German partnership created within this framework has also been the driving

force of Europe. The 1980s saw, to some extent, the revision of De Gaulle's approach due to economic policies. The challenges of globalization made a more integrated Europe attractive to France, and France did not hesitate to look for its future in a more federal Europe. However, since the end of the 1990s, the shift of economic and political leadership to the German side has led to increased doubts about European integration. In the ongoing process, the effects of the rising far-right parties after 2005 and the immigration waves that occurred after the 2011 Arab Spring deepened the understanding of euroskepticism. Finally, the crisis took its most severe form during the pandemic period (Walsh, 2016; Cram, 2009; De Vries, 2018).

Eurosceptic Parties and Political Discourses in France

In France there are multiple parties that are Eurosceptic to different degrees, varying from advocating less EU intervention in national affairs, to advocating outright withdrawal from the EU and the Eurozone. These parties belong to all sides of the political spectrum, so the reasons for their Euroscepticism may differ. (Le Monde, 2009). Also this different types of euroskeptic sides can be separated as Gaulism, Front National and Villierism, But in general, the understanding that the national identity of France has become worthless under the umbrella of the European Union is dominant. In this context, it is seen that the understanding of euroskepticism shaped on the basis of France demands a very strict policy approach. Some of these fierce Eurosceptic parties include the Popular Republican Union and the former Front National. "This party demands the withdrawal of France from NATO as well as the withdrawal of France from the EU and the Euro. In this context, Front National received 33.8% of the votes in the 2017 French presidential elections, becoming the largest Eurosceptic party in France." (Sapin, 2019).

Front National is a nationalist political party in France. It was founded in 1972 by Jean-Marie Le Pen as the National Front. Le Pen, who has been the leader of the party since its foundation, passed the leadership to his young daughter Marine Le Pen in January 2011. Marine Le Pen kicked her father out of the party in 2018 and changed the name of the party. In the 2017 parliamentary elections, the National Front elected 8 deputies. In the 2019 European Parliament elections, he came first in France and sent 23 deputies to the parliament. With the name change, he gave up anti-semitism, abortion and homosexuality, and later Marine Le Pen said that he is not against leaving NATO and the European Union (EU), but that important reforms are needed in these institutions.” (European Election Database, 2011).

Upon that, this far-right party removed its support for France's departure from the European Union and the Eurozone in 2019 from its manifesto, instead calling for "reform from the inside" of the union. On the other hand, leftist parties in France, who are skeptical of Europe, tend to criticize the neoliberal agenda of the EU and the undemocratic and top-down elements of its structure (Topaloff, 2012; De Vries & Edwards, 2009; Leconte, 2010).

The Historical Background of Euroscepticism in Germany

In the case of Germany, the situation developed slightly differently. While Germany was trying to rebuild its existence and future after the Second World War, the idea that European integration was in Germany's main interest was accepted among the elite and this idea was also shared by the public. For Germany, European integration and Franco-German partnership are both an option and a necessity brought by the Cold War period. However, Germany's place in the European Union, which has regained its former power and influence since the 1980s, has begun to be questioned by some right-wing parties and groups. Although there

were positive situations such as the British abstention at the point of being the leader of the European Union and Germany being portrayed at the top in front of France, the rising eurosceptic currents in Germany gradually grew.

However, in Germany, where the effects of the 2009 economic crisis saw the progress of the European ideal, the realization of peace and Germany's prosperity together, a considerable number of voters received the vote of Alternative for Deutschland, a Eurosceptic party. Although the party supported Germany's EU membership, it perceived the current European Central Bank policies and bailout packages as a threat to Germany's welfare and stability culture and followed an anti-Euro attitude. increased its area (Busch & Knelangen, 2004; Baluch, 2017; Grimm, 2015).

Eurosceptic Parties and Political Discourses in Germany

In Germany, which is perceived as the economic locomotive of the EU, a party called Alternative für Deutschland (AfD) emerged in 2013. This party, which was born in 2013 as a reaction movement to the Euro crisis, and the AfD, which rose seriously with the extreme right-wing, Islam and anti-immigrant rhetoric after the refugee crisis in 2015, has now become one of the main actors of German politics. However, despite all this, it is frequently criticized for both Nazi rhetoric and separatist rhetoric that wants to separate the society as Germans and others. It challenges the pluralistic, multicultural liberal democratic system. In addition, he succeeded in passing the threshold and entering the Bundestag for the first time in the 2017 elections.

But compared to other examples, the AfD is a party with more moderate eurosceptic features. For example, the party in question is party members who demand Germany's exit from the

Euro Area, but does not support Germany's exit from the EU. The party, which defends the direct democracy model in Switzerland, is also known for the disintegration of the Eurozone and its anti-immigration. Also "The party became purely Eurosceptic in 2015, when an internal split occurred, leading to Frauke Petry's leadership and a more hard-line approach to the European Union, including its calling for an end for German Eurozone membership, withdrawal from EU common asylum policies and significantly reducing the power of the EU with some AfD members supporting a complete exit from the EU altogether." (Deutsche Welle, 2015).

This drastic change in party policies has increased with the effects of the Covid-19 Pandemic. Having initially had a moderate opposition, the AfD has now assumed a more nationalist and harsh character. In addition, the fact that the ultra-nationalist understanding of Germany from the past is constantly pronounced by the party increases the impact of eurosceptic approaches (Grimm, 2015; Baluch, 2017; Taggart & Szczerbiak, 2018).

Conclusion

European integration emerged after World War II with the aim of maintaining peace on the European continent, developing economic cooperation, and institutionalizing interstate competition. However, the transformation of the European Union into an influential structure not only economically but also politically, legally, and socially has led to various criticisms of the integration process. These criticisms have paved the way for the rise of what is called Euroskepticism, both socially and politically (Pollack, 2001; Leconte, 2010).

This study shows that Euroskepticism has become more visible after Brexit, the Covid-19 pandemic, and global migration movements, but that this approach cannot be explained solely by the demand to leave the European Union. Brexit created a significant turning point by demonstrating that leaving the European Union is politically possible. However, the examples of France and Germany show that Euroskepticism does not always proceed along a directly secessionist line; sometimes it manifests itself as a search for redefining the direction, limits, and areas of competence of integration while remaining within the EU (Taggart & Szczerbiak, 2018; Jones, 2018).

In the case of France, Euroskepticism has historically been shaped by elements such as national sovereignty, French identity, and Germany's increasing influence in European integration. The shift of the National Union from a more outspoken opposition to the European Union to a more direct call for withdrawal demonstrates the evolving character of Euroskepticism in France. Within this framework, Euroskepticism in France can be seen not merely as opposition to the EU, but as a political discourse prioritizing national sovereignty and demanding changes to the current structure of the European Union (Walsh, 2016; Sapin, 2019; De Vries, 2018).

In the case of Germany, Euroskepticism has primarily strengthened around issues such as the euro crisis, European Central Bank policies, migration movements, and the protection of national welfare. The emergence of the AfD shows how Euroskepticism, which had long been limited in Germany, can find political resonance during times of crisis. In particular, opposition to immigration, criticism of the eurozone, and resentment towards Brussels-centric decision-making processes are among the

fundamental elements of Euroskepticism in Germany (Grimm, 2015; Baluch, 2017).

In conclusion, Euroskepticism today is not limited solely to the demand for withdrawal from the European Union. The examples of France and Germany demonstrate that this approach has taken shape in different countries under different historical, political, and social conditions. Brexit, the Covid-19 pandemic, and migration movements have strengthened Eurosceptic discourse; however, this discourse has not manifested itself in the same way in every country. Therefore, Euroskepticism should not be considered as a one-sided reaction against European integration, but rather as a multi-dimensional political phenomenon shaped around debates on national sovereignty, economic security, migration management, and democratic legitimacy (De Vries, 2018; Pirro et al., 2018).

In this context, the real issue for the future of the European Union is not simply whether Eurosceptic parties rise or fall. The more fundamental problem is the extent to which the European Union can respond to citizens' expectations of sovereignty, security, prosperity, and representation in the face of crises. The examples of France and Germany show that Euroskepticism can become a persistent political trend even in countries at the heart of European integration. Therefore, while Euroskepticism does not necessarily signify the dissolution of the European Union, it should be considered a significant challenge that reopens the debate on the legitimacy, direction, and limits of the integration process (Usherwood et al., 2018; Jones, 2018).

References

- Baluch, A. (2017). The dynamics of Euroscepticism in Germany. In B. Leruth, N. Startin, & S. Usherwood (Eds.), *The Routledge handbook of Euroscepticism* (pp. 113–126). Routledge.
- BBC News. (2019, December 20). Brexit: What is the transition period?
<https://www.bbc.com/news/uk-politics-50838994>
- Bergsen, P. (2020). A new political economy for Europe post-Covid 19. *European View*, 19(2), 131–137.
- Boomgaarden, H. G., Schuck, A. R. T., Elenbaas, M., & de Vreese, C. H. (2011). Mapping EU attitudes: Conceptual and empirical dimensions of Euroscepticism and EU support. *European Union Politics*, 12(2), 241–266.
- Busch, K., & Knelangen, W. (2004). German Euroscepticism. In R. Harmsen & M. Spiering (Eds.), *Euroscepticism: Party politics, national identity and European integration* (pp. 83–98). Brill.
- Cram, L. (2009). Identity and European integration: Diversity as a source of integration. *Nations and Nationalism*, 15(1), 109–128.
- Crespy, A., & Verschueren, N. (2009). From Euroscepticism to resistance to European integration: An interdisciplinary perspective. *Perspectives on European Politics and Society*, 10(3), 377–393.
- Delanty, G. (2015). Europe in regional perspective: Formations of modernity and major historical transformations. *The British Journal of Sociology*, 66(3), 420–440.
- De Vries, C. E. (2018). *Euroscepticism and the future of European integration*. Oxford University Press.
- De Vries, C. E., & Edwards, E. E. (2009). Taking Europe to its extremes: Extremist parties and public Euroscepticism. *Party Politics*, 15(1), 5–28.
- Deutsche Welle. (2015, May 19). AfD chief Lucke denies plans to split the party.
<https://www.dw.com/en/afd-chief-lucke-denies-plans-to-split-the-party/a-18460878>

- European Commission. (2020). Trade policy reflections beyond the COVID-19 outbreak.
https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2020/july/tradoc_158859.pdf
- European Election Database. (2011, September 6). France election 1990–2010.
https://o.nsd.no/european_election_database/country/france/
- Flood, C. (2002). The challenge of Euroscepticism. In J. Gower (Ed.), *The European Union handbook* (2nd ed., pp. 73–84). Fitzroy Dearborn.
- Grimm, R. (2015). The rise of the German Eurosceptic party Alternative für Deutschland: Between ordoliberal critique and popular anxiety. *International Political Science Review*, 36(3), 264–278.
- Hooghe, L., & Marks, G. (2007). Sources of Euroscepticism. *Acta Politica*, 42(2–3), 119–127.
- Huysmans, J. (2000). The European Union and the securitization of migration. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 38(5), 751–777.
- Jones, E. (2018). Towards a theory of disintegration. *Journal of European Public Policy*, 25(3), 440–451.
- Kopecký, P., & Mudde, C. (2002). The two sides of Euroscepticism: Party positions on European integration in East Central Europe. *European Union Politics*, 3(3), 297–326.
- Le Monde. (2009, June 7). Européennes: L’UMP en tête, le PS en fort recul.
https://www.lemonde.fr/elections-europeennes/article/2009/06/07/europeennes-l-ump-en-tete-le-ps-en-fort-recul_1203615_1168667.html
- Leconte, C. (2010). *Understanding Euroscepticism*. Palgrave Macmillan.
- Oliver, T. (2015). Europe’s British question: The UK–EU relationship in a changing Europe and multipolar world. *Global Society*, 29(3), 409–426.
- Oxford Analytica. (2020). Covid-19 could increase Euroscepticism in Italy. *Emerald Expert Briefings*.
- Pirro, A. L. P., Taggart, P., & van Kessel, S. (2018). The populist politics of Euroscepticism in times of crisis: Comparative conclusions. *Politics*, 38(3), 378–390.

- Pollack, M. A. (2001). International relations theory and European integration. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 39(2), 221–244.
- Ray, M. (n.d.). Euroskepticism. In *Encyclopaedia Britannica*. Retrieved November 13, 2021, from <https://www.britannica.com/topic/Euroskepticism>
- Samadashvili, S. (2020). A brave, post-COVID-19 Europe. *European View*, 19(2), 122–130.
- Sapin, C. (2019, January 16). Le RN abandonne la sortie de l’euro. *Le Figaro*. <https://www.lefigaro.fr/politique/2019/01/16/01002-20190116ARTFIG00326-le-rn-abandonne-la-sortie-de-l-euro.php>
- Taggart, P., & Szczerbiak, A. (2004). Contemporary Euroscepticism in the party systems of the European Union candidate states of Central and Eastern Europe. *European Journal of Political Research*, 43(1), 1–27.
- Taggart, P., & Szczerbiak, A. (2013). Coming in from the cold? Euroscepticism, government participation and party positions on Europe. *Journal of Common Market Studies*, 51(1), 17–37.
- Taggart, P., & Szczerbiak, A. (2018). Putting Brexit into perspective: The effect of the Eurozone and migration crises and Brexit on Euroscepticism in European states. *Journal of European Public Policy*, 25(8), 1194–1214.
- Topaloff, L. K. (2012). *Political parties and Euroscepticism*. Palgrave Macmillan.
- Usherwood, S., Leruth, B., & Startin, N. (2018). Conclusion: Euroscepticism and European (dis)integration in the age of Brexit. In B. Leruth, N. Startin, & S. Usherwood (Eds.), *The Routledge handbook of Euroscepticism* (pp. 468–477). Routledge.
- Vigneswaran, D. (2020). Europe has never been modern: Recasting historical narratives of migration control. *International Political Sociology*, 14(1), 2–21.
- Walsh, W. R. (2016). *Euroscepticism in Britain and France: Implications for NATO and the European Union* [Master’s thesis, Naval Postgraduate School].

Weßels, B. (2007). Discontent and European identity: Three types of Euroscepticism. *Acta Politica*, 42(2–3), 287–306.

